

Forfatteren står ansvarlig for innholdet og presentasjonen av funnene i denne rapporten. Synspunktene som kommer fram i rapporten representerer ikke nødvendigvis Norads syn.

NORAD RAPPORT 5/2020

Bærekrafts- og gjeldsutfordringer i Afrika sør for Sahara

Av Knut Thonstad

Bærekrafts- og gjeldsutfordringer i Afrika sør for Sahara

Knut Thonstad

November 2020

Norad
Direktoratet for utviklingssamarbeid

Postadresse: Postboks 1303 Vika 0112 Oslo
Besøksadresse: Bygdøy allé 2, Oslo

Tlf.: +47 23 98 00 00
www.norad.no / postmottak@norad.no

ISBN: 978-82-8369-018-7
ISSN: 1502-2528

Innledning

Beregninger fra Verdensbanken og analyser i tilknytning til Sustainable Development Goals (SDG) viser at utviklingen i store deler av Afrika sør for Sahara ikke er økonomisk bærekraftig.

Koronapandemien forsterker utfordringene. Notatet begrunner at dagens gjeldsutfordring i regionen ikke må ses i isolasjon, men først og fremst er et symptom på manglende bærekraft.

Den råvarebaserte oppgangen etter år 2000 til 2014 maskerte de underliggende problemene. Dagens situasjon har paralleller til tidlig 1980-tall, som etter en råvarebasert oppgang innvarslet en periode med økende gjeld og fattigdom.

Det har vært en ambisjon i regionen helt siden avkoloniseringen å komme seg ut av råvareavhengigheten, og utvikle en mer mangfoldig økonomi. Men den økonomiske politikken leder i motsatt retning fordi den bidrar til lav nasjonal sparing, lite industrialisering og manglende vekst i landbruket. Høy befolkningsvekst og lav økonomisk vekst medfører liten eller ingen vekst i inntekt per innbygger. Samtidig er lavinntektsland mer utsatt for de negative effektene av klimaendringene.

Fra 1980-tallet til nå har andelen industri i BNP falt fra nær 17 % til 10-11 %. Det er lite formelt næringsliv, selv utenfor landbruket er nesten 80 % av sysselsettingen uformell. Dette er mye høyere enn i andre regioner og en viktig årsak til lav produktivitet og lav skatteinntang.

De to hovedutfordringene som bedriftene i regionen selv påpeker, er tilgang på kreditt og elektrisk kraft. Disse utfordringene gir afrikanske bedrifter en stor konkurranseulempe, og bedring kan bidra til et økonomisk løft. Notatet argumenterer for at disse forholdene har fått for lite oppmerksomhet. Notatet går ellers gjennom sentrale trender, analyser og diskusjoner av andre områder av betydning for en bærekraftig økonomisk utvikling, slik som befolkningsvekst, utdanning, landbruk og muligheten for industrialisering.

Det er behov for å prioritere stabil kraft for næringslivet, noe satsingen på ren energi må ta hensyn til. Det er behov for økte investeringer i industri og landbruk. Det kan bidra både til bedre fordeling og høyere økonomisk vekst. Det fordrer at samlet nasjonal sparing (privat og offentlig) må øke. Som notatet begrunner, kan internasjonale ressurser i begrenset grad kompensere for svak lønnsomhet og manglende nasjonal innsats.

Innhold

Innledning.....	1
Gjeldsutfordringene	3
Verdenssamfunnets tiltak knyttet til gjeld	4
Beregninger av bærekraft	6
Bakgrunn	6
SDGene	7
Verdensbankens nasjonalformueberegninger.....	7
Produsert kapital og realinvesteringer.....	9
Menneskelig kapital.....	9
Naturkapital.....	10
Utenlandsgjeld og fordringer	10
Fattigdom og ulikhet	11
Betydning av ulikhet.....	12
Er Afrikas manglende industrialisering et problem?.....	13
Strukturendringer og økonomisk vekst.....	15
Gjentar historien seg?	18
Perioden 1960-2000	18
Uenighet om politikken	19
Oppgangen etter år 2000 og nedgangen som fulgte	21
Hindringer for industrialisering og økonomisk transformasjon i Afrika sør for Sahara	23
Lav sparing og lite kreditt til næringslivet	24
Diskusjonen om «financial repression» og finansmarkedsliberalisering	25
Kan land finansiere rask utvikling gjennom opplåning?.....	28
Kapitalflukt	31
Kraftsektoren.....	31
Elektrifisering i Afrika sør for Sahara	33
Landbruk.....	36
Underernæring og sult øker	37
Utdanning og menneskelig kapital	37
Befolkning.....	40
Framskrivninger av befolkningsutviklingen.....	40
Konsekvenser av høy befolkningsvekst og økonomisk krise.....	41
Hvorfor går fruktbarheten så sakte ned i Afrika sør for Sahara?	42
Kilder.....	44

Gjeldsutfordringene

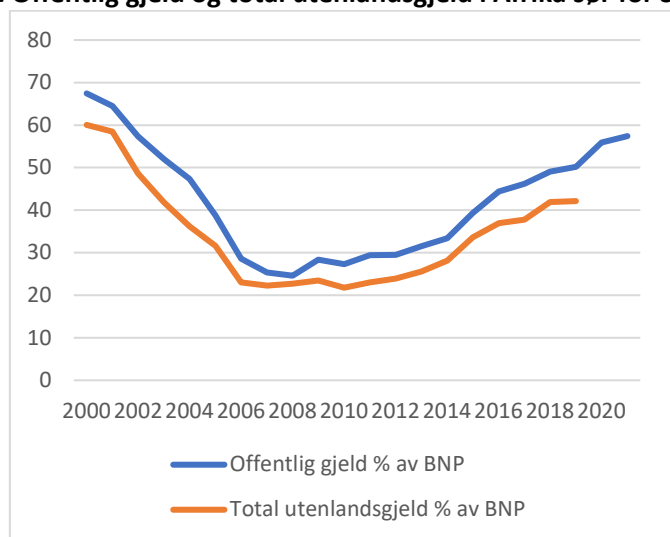
I forbindelse med den omfattende gjeldsletten rundt år 2000, ble det stilt krav til økonomisk politikk, og landene måtte lage såkalte Poverty Reduction Strategies, som ble støttet med budsjettstøtte og hvor gjennomføringen ble tett fulgt av giverne. Det var bekymring knyttet til at den brede gjeldsletten senere ville gjøre det for lett for mange land å senere låne. Gjeldsletten la jo også grunnlaget for det en har sett, at mange land senere lettere kunne låne i det kommersielle markedet.

Offentlig gjeld i Afrika sør for Sahara nådde et bunnpunkt på knapt 25 % av BNP i 2008 etter omfattende gjeldslette, og har siden gradvis økt. Den nådde 50 % av BNP i 2019, se figur 1. I oktober 2019 anslo IMF at gjelden ville stabilisere seg på 50 % av BNP. Nå er anslag fra IMF i oktober 2020, at gjelden vil nå 57 % av BNP i 2020. Også landenes utenlandsgjeld har økt over tid, fra en bunn på 21 % av BNP i 2010 til 42 % i 2019 og anslått 46 % i 2020. Den offentlige andelen av dette utgjorde rundt 28 % av BNP i 2019. Nesten halvparten av offentlig gjeld er innenlands.

Finanskrisen i 2008 og fallet i råvareprisene fra 2014 har bidratt til gjeldsoppbyggingen. Mange land gikk fra en situasjon med overskudd på statsbudsjettet utenom gjeldsbetjening til et underskudd i forbindelse med finanskrisen. Mange land har også over tid blitt stående overfor høyere rentesatser ettersom de har tatt opp gjeld i markedet, slik at andelen markedsgjeld er vokst relativt til konsesjonell gjeld.

Gjeldsbetjening i forhold til eksport er en sentral indikator når IMF vurderer risiko for gjeldskrise. Betjening av gjeld (renter og avdrag) falt fra rundt 40 % av eksporten på slutten av 1990-tallet til 12 % i 2011, men økte siden gradvis til 28 % i 2019 og anslåtte 37 % i 2020. Gjelden blir mye resirkulert, bl.a. med nye runder med lån fra utviklingsbankene.

Figur 1. Offentlig gjeld og total utenlandsgjeld i Afrika sør for Sahara

Kilde: IMF

Mange av landene hadde allerede før koronapandemien store utfordringer med gjeld. Per 30. juni 2020 var 6-7 land i regionen i gjeldskrise (misligholdt lån eller i ferd med å gjøre det): Kongo, Eritrea, Mosambik, Somalia, Sør-Sudan, Sudan og Zimbabwe, og 13 i høy risiko for gjeldskrise: Burundi,

Kamerun, Den Sentralafrikanske Republikk, Chad, Djibouti, Etiopia, Gambia, Ghana, Kenya, Maldivene, Mauretania, Sierra Leone og Zambia. Etiopia, Ghana, Mosambik, Somalia og Sør-Sudan er norske partnerland. Enkelte land gjør det også bedre, uten at det endrer vesentlig på bildet for regionen som helhet. De to største økonomiene i regionen, Sør-Afrika og Nigeria, har hatt nedgang i BNP per innbygger de siste årene.

Mellom 1. mars og 30. juni 2020 nedgraderte Fitch 7 av de 19 landene som de vurderer i regionen, og anslo at median statsgjeld i de 19 landene ville vokse fra 57 % av BNP i slutten av 2019 til 71 % i slutten av 2020 som følge av økte offentlige underskudd, nedgang i BNP og svekket valuta.

I sine prognoser fra oktober 2020 (World Bank Group, 2020a), anslår Verdensbanken at BNP-veksten i Afrika sør for Sahara bare var 2,4 % i 2019, at BNP-fallet i 2020 blir på 3,3 %, og at BNP bare vil vokse med 2,1 % i 2021. Befolkningsveksten er rundt 2,7 %. BNP per innbygger kan ifølge Verdensbanken falle helt tilbake til nivået i 2008 i slutten av 2021. Banken anslår at underskuddene i offentlige finanser og i utenriksøkonomien vil være betydelige. Medianverdien på offentlige underskudd som andel av BNP anslås å øke fra 2,3 % i 2019, til 5,9 % i 2020 og falle til 5,4 % i 2021, og offentlig gjeld anslås å øke fra 58,5 % av BNP i 2019, til 63,1 % i 2020 og 67,4 % i 2021.

Afrika sør for Sahara har lånt mye fra utviklingsbankene og fra Kina, typisk til lave renter. De har også lånt innenlands til relativt høye renter. Mange land har derfor gått til det internasjonale kommersielle lånemarkedet og lånt ved å legge ut statsobligasjoner i USD og euro til private investorer. Rentene har typisk vært fra rundt 6 % og opp til rundt 10 % før korona-krisen. Etter korona-krisen har risikopremiene på slike lån økt kraftig. Hvis landene skulle ta opp nye slike lån er renteutgiftene svært høye. Etter at krisen startet er flere planer om utstedelse av statsobligasjoner blitt kansellert og bare et par land har hittil i år tatt opp slike lån.

At det offentlige gjeldsnivået i Afrika sør for Sahara, som jo i europeisk sammenheng er moderat i forhold til BNP, er et problem, reflekterer at det er lav privat sparing og at også privat sektor har netto utenlandsgjeld. Samlet utenlandsgjeld (offentlig og privat) er ikke lav i internasjonal sammenheng. Studier indikerer at det er samlet utenlandsgjeld som er hovedproblemet (Cavallo, et al., 2018). En får en krise når en er i ferd med å gå tom for utenlandsk valuta, enten det skyldes betaling av offentlige eller private lån, eller løpende import.

Japan brukes ofte som illustrasjon av at det er summen som teller. Japan hadde en offentlig bruttogjeld på 235 % av BNP i 2017, men lånte nesten gratis, fordi japanere i privat sektor (husholdninger og bedrifter) sparer så mye at de finansierer offentlig gjeld, finansierer investeringene i Japan og i tillegg bygget opp fordringer på utlandet. I 2017 var overskuddet i utenriksøkonomien (driftsbalansen) 4 % av BNP. Sør-europeiske land har mye lavere offentlig gjeld som andel av BNP, men blir straffet med høy rente for sin samlet høye utenlandsgjeld.

Verdenssamfunnets tiltak knyttet til gjeld

Mange land gjør som Norge og samler sammen midler for å bidra til responsen mot korona.

Blant viktige tiltak når det gjelder gjeld og betalingsutfordringer, var G-20-landenes beslutning om å fryse bilateral tilbakebetaling av lån fra lavinntektsland, foreløpig fram til slutten av 2020. Landene i Paris-klubben – en gruppe kreditorer hvor Norge er medlem - sluttet seg til dette. I oktober 2020 ble det enighet om å videreføre dette til juni 2021, med senere vurdering av ytterligere videreføring.

Moratoriet utsetter betalingene i fem år. Private kreditorer har ikke sluttet seg til dette moratoriet. Etter forrige runde med gjeldslette (hvor mesteparten av gjelden var knyttet til skipseksportkampanjen) har Norge svært lite bilateral gjeld igjen.

Også IMF har bidratt til betalingsutsettelse for fattige land, gjennom Catastrophe Containment and Relief Trust (CCRT), hvor donorer inklusive Norge har skutt inn friske midler. IMF har i tillegg mobilisert ressurser for utlån gjennom:

-Rapid Credit Facility (RCF) som gir rask konsesjonell finansiering med lite betingelser (kondisjonalitet) til lavinntektsland med akutte betalingsbalanseproblemer.

-The Rapid Financing Instrument (RFI) gir rask finansiell assistanse til alle medlemsland med akutte betalingsbalanseproblemer.

Frivillige organisasjoner (NGOer) ønsker etablering av en overgripende «uavhengig» multilateral gjeldshåndteringsmekanisme, forankret i FN. De ønsker også private kreditorers og multilaterale bankers deltakelse i moratoriet. Dette er problematisk for utviklingsbankene pga. utfordringer med ratingen deres og innlånskostnadene en svekket rating vil medføre. De multilaterale utviklingsbankene har imidlertid framskyndet utbetaling av bistandsmidler i de ulike fondene.

En har kommet kort i hvordan løse gjeldsproblemet. Det er flere grunner til dette. En vet ikke når pandemien ender og hva som da er situasjonen. Det er en trøtthet etter forrige gjeldslette. Forrige gjeldslette omfattet gjeld til multilaterale og vestlige bilaterale kreditorer. Nå er Kina og private eiere av obligasjoner svært viktige aktører. Vestlige land ønsker ikke å ta støytten, mens andre slipper unna. Kina har de siste årene selv gitt noe gjeldslette. Det er ingen lett løsning med samordning.

Samtidig som det synes å være stor enighet om at land bør gis individuell behandling, er det ikke åpenbart hvordan en bør behandle ulike land, de som har vært «flinke» og ikke er i en vanskelig gjeldssituasjon, de som har vært mer uheldige og de som på ulike måter har ført en uansvarlig politikk.

Utviklingsbankene er i en krevende situasjon i og med at både medlemmer som netto betaler innskudd og mottakere av lån har svekkete offentlige finanser. Det er en bekymring knyttet til nedgradering av rating. Dette begrenser handlingsrommet. Framskynding av bruk av bistandsmidler innebærer at det blir mindre noe fram i tid. Dessuten, med lavere BNP og svekkede statsfinanser i vestlige giverland, kan en også stå overfor kutt i bistanden framover.

Etter forrige gjeldskrise fikk en økt satsing på budsjettstøtte, hvor giverne organiserte seg og overvåket pengebruken hos mottakerlandene. Det bidro til bedre budsjett disiplin, bedre mobilisering av ressurser for fattigdomsreduksjon, og mer avsløring av korrupsjon, men ble politisk vanskelig for bilaterale givere som ble knyttet til alle problemene i mottakerlandenes budsjetter (Dijkstra, 2018). EU og multilaterale utviklingsbanker har fortsatt budsjettstøtte. Redusert fokus fra bilaterale givere på mottakerlandenes budsjetter kan trolig i noen grad ha medvirket til dagens gjeldskrise.

I dagens situasjon med offentlige betalingsproblemer og gjeldsutfordringer har det vært viktig å raskt styrke finansene i utsatte land. Dessuten, budsjettstøtte i form av reduserte krav til gjeldsbetalinger eller direkte støtte for å begrense innstramminger og mislighold, vil ofte ha større verdi for mottakerlandene enn nye enkeltprosjekter. Budsjettstøtte har nå fått større plass i multilateral bistand. Utfordringen er at en rask utbetaling av midler kan bidra til misligheter.

Beregninger av bærekraft

Bakgrunn

Bærekraftig utvikling ble satt på dagsorden med Brundtlandkommisjonen (The World Commission on Environment and Development, 1987) som så miljø, økonomi og sosial utvikling i sammenheng.

Kommisjonen beskrev bærekraftig utvikling som en utvikling som tilfredsstiller dagens behov uten å ødelegge fremtidige generasjoners muligheter til å tilfredsstille sine behov. Også dagens globale fordeling og fattigdom sto sentralt. Det dreide seg altså både om fordeling mellom generasjoner og på tvers.

De 17 SDGene vedtatt av FN (United Nations, 2015) er et forsøk på å bidra til bærekraftig utvikling i det enkelte land, regionalt og globalt, inkludert globale fellesgoder. Jeg skal ikke her gå nærmere inn på disse målene, som er godt kjente og lett tilgjengelige.

Det gir mening å definere nasjonal og regional bærekraft. *Nasjonal handlingsplan for bærekraftig utvikling* (Finansdepartementet, 2003) og *Nasjonal strategi for bærekraftig utvikling* (Finansdepartementet, 2007) fokuserte på nasjonal bærekraft og samtidig på Norges påvirkning på global utvikling. I Norge har det over tid vært en bred enighet om at irreversibilitet er et viktig kriterium når det gjelder miljøsidene: Klima, biologisk mangfold og miljøgifter. Dette er også globale bærekraftutfordringer.

Vanligvis defineres nasjonalformue bare som produsert realkapital og finanskapital. I Norge har Statistisk sentralbyrå (SSB) og Finansdepartementet også definert et nasjonalformuebegrep, «nasjonalformue i vid forstand» som inkluderer menneskelig kapital (dagens verdi av framtidig arbeidsinntekt) og naturkapital. Perspektivmeldingen som kommer hvert 4. år (Finansdepartementet, 2017) og tall fra SSB illustrerer at menneskelig kapital er den viktigste ressursen og også dermed viktigheten av høy sysselsetting. De viser også at tapping av petroleum er uttak av ressurser, og strengt tatt ingen inntekt. Det er derfor viktig å omplassere denne «inntekten» i form av annen formue, i Norges tilfelle i «oljefondet» - Statens Pensjonsfond Utland.

Et viktig skritt for å si noe om bærekraft på nasjonalt nivå er å si noe om samlede ressurser per innbygger, «nasjonalformue i vid forstand», øker eller reduseres over tid. Et sentralt spørsmål er i hvilken grad menneskeskapt kapital kan kompensere for tap av natur. Å kunne snakke om «nasjonalformue i vid forstand» innebærer at en aksepterer at natur og menneskeskapt kapital kan erstatte hverandre innen visse grenser¹.

Når en tar denne tilnærmingen i bruk med fokus på tilgjengelige ressurser, bør en også være klar over begrensningene. Dette sier ingen ting om et lands påvirkning på globalt miljø, gjennom for eksempel klimagassutslipp, eller om fordeling.

Beregningene i The Sustainable Development Goals Report (United Nations, 2020) viser at SDG-ene gjennomgående er «off-track», og i særlig grad for Afrika sør for Sahara. Men verre, nasjonalformueberegningene til Verdensbanken for perioden 1995-2014 indikerer at regionen var på

¹ Nasjonalformuen består av ulike komponenter som ikke uten videre kan erstatte hverandre og det er terskelverdier. For alle praktiske formål er det derfor behov for flere indikatorer som viser hvordan ulike deler av formuen utvikler seg og om en nærmer seg terskelverdier som ikke må overskrides. For en nærmere diskusjon se (Norges Offentlige Utredninger, 2005:5) og (Moe, et al., 2013).

økonomisk ikke-bærekraftig kurs allerede før nedgangen i BNP per innbygger fra 2015 og koronapandemien.

SDGene

The Sustainable Development Goals Report (United Nations, 2020) viser at mange av SDGene var "off-track" før koronapandemien:

1. En lå an til 6% global ekstremfattigdom i 2030, det dobbelte av målet på 3 %. Utviklingen er spesielt svak i Afrika sør for Sahara (se egen omtale av fattigdom nedenfor).
2. Befolkning som mangler matvaresikkerhet er økt fra 22,4 % i 2014 til 25,9 % i 2019. Det ventes betydelig økning i sult i Afrika sør for Sahara fram mot 2030 (se egen omtale under landbruk).
3. Bedring på flere helseområder, men ikke raskt nok.
4. Med nåværende trend vil fortsatt 200 millioner barn være uten skole i 2030.
5. En viss framgang i likestilling.
6. En viss framgang, men i 2017 manglet 2,2 mrd. trygt drikkevann og 4,2 mrd. sanitær.
7. En er ikke på vei mot full el-dekning i 2030 (se egen omtale nedenfor).
8. Svak økonomisk vekst
9. Svak industriell utvikling.
10. Et blandet bilde, ulikhet reduseres i noen land.
11. Andel byboere som bor i slum økte til 24 % i 2018.
12. Ikke bærekraftig trend i materialbruk.
13. Klimaendringer. Verdenssamfunnet gjør ikke nok.
14. Forsuring av havet fortsetter. Men flere nøkkelområder for biodiversitet er vernet.
15. Når ikke 2020-målet for å begrense tap av biodiversitet.
17. Netto ODA 147,4 mrd. USD i 2019. Lite endret, økning med 1,6 % til Afrika og 2,6% til LDC.

Koronapandemien gir store tilbakeslag for de aller fleste SDG-målene, med bl.a. økt fattigdom, redusert matvaresikkerhet, og det at flere barn faller ut av skolen.

Verdensbankens nasjonalformueberegninger

Verdensbanken har publisert tall for nasjonalformue i vid forstand. Rapporten «The Changing Wealth of Nations 2018. Building a Sustainable Future» (Lange, et al., 2018) inneholder beregninger for 141 land, hvorav 35 i Afrika sør for Sahara, for perioden 1995-2014. Tallene omfatter:

- Realkapital (produsert og urbant land).
- Naturkapital (energi, mineraler, jordbruk, skog, beskyttete områder). Dagens verdi av framtidig inntekt. Rapporten sier at den beregnete effekter av avskoging er undervurdert i rapporten og at klimaeffekter ikke med.
- Menneskelig kapital (Dagens verdi av framtidige arbeidsinntekter).
- Netto utenlands-fordringer.

Rapporten anslår at nasjonalformuen per innbygger i Norge var 1,67 mill. USD i 2014. Tallet for Malawi var 10 000 USD, for Tanzania 17000 USD. Dvs. at formuen per innbygger i Norge er i størrelsesorden 100 ganger større enn i et typisk lavinntektsland, om en legger valutakursene til grunn for sammenlikning. Dersom en tar hensyn til forskjeller i kjøpekraft blir forskjellene en del mindre.

I lavinntektsland (mye Afrika sør for Sahara) utgjør menneskelig kapital 41 % av nasjonalformue og naturkapital 47 %. Naturkapitalen i lavinntektsland er svært sårbar for klimaendringer. Dette, og det

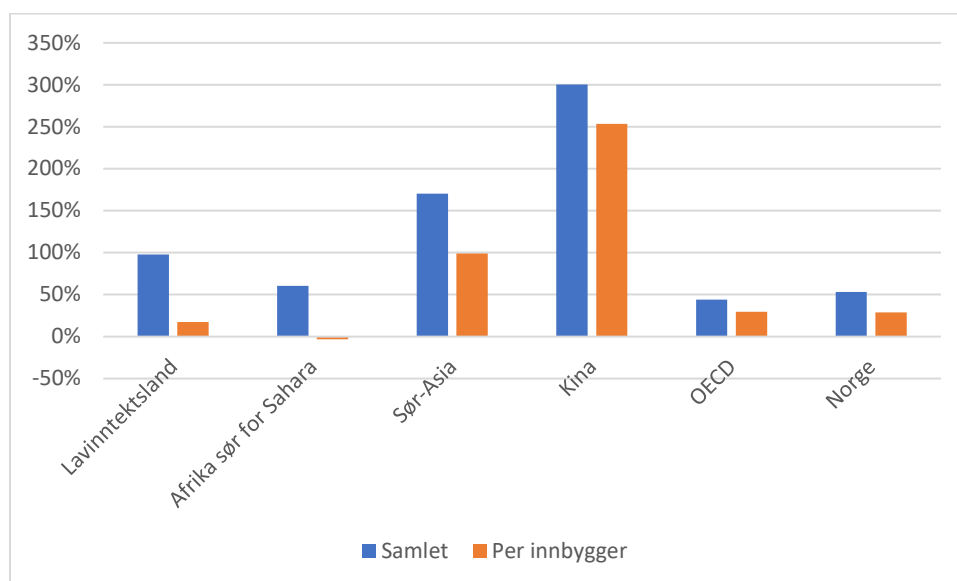
at naturkapitalen utgjør en så stor andel av samlet nasjonalformue, gjør at lavinntektsland vil kjenne de negative effektene av klimaendringer langt mer enn de rikere landene.

Rapporten anslår at i OECD-land er menneskelig kapital 70 % av nasjonalformuen. Naturkapital er kun 3 % av totalen, men likevel 3 ganger høyere per innbygger enn i lavinntektsland. Det reflekterer at jordbruksjord er langt mer produktiv i rike land enn i fattige. Med nåværende inntektsfordeling i verden har kvinner 32 % av menneskelig kapital (neddiskontert inntekt) globalt.

I tilknytning til arbeidet med rapporten har Verdensbanken etablert en database med tall for utviklingen mellom 1995 og 2014 (World Bank Group, 2018c). Gjennomgående er det stor vekst i nasjonalformue per innbygger, jf. figur 2. I Norge og øvrige OECD-land økte den med rundt 30 %. Lavinntektsland er den inntektsgruppen som har lavest prosentvis økning per innbygger, og landene blir dermed hengende stadig mer etter. Nasjonalformue per innbygger økte fra 11601 USD til 13629 USD eller med 17 %. Produsert kapital økte med knapt 2 %, menneskelig kapital med 42 % per innbygger.

I en del land i Afrika sør for Sahara falt nasjonalformue per innbygger, slik at regionen samlet også fikk et fall. Av 35 land i utvalget hadde 10 fall i nasjonalformue per innbygger, blant annet Kenya (-10 %) og Nigeria (-22 %). De to landene med størst økning var Rwanda med (+151%) og Etiopia med (+97%). Rwanda og Etiopia hadde betydelig økning i menneskelig kapital og i landbruket.

Figur 2. Prosentvis endring i nasjonalformue 1995-2014

Kilde: Wealth Accounting Database (The World Bank Group, 2018)

Utviklingen har vært relativt positiv i Sør-Asia med en økning i nasjonalformue per innbygger på rundt 100 % over 19 år. I Kina har økningen per innbygger vært på rundt 250 %.

Det kan være nyttig å se på forskjellene i utvikling mellom Afrika sør for Sahara og Kina mellom 1995 og 2014. I følge tabell 1. var formuen per innbygger i Kina 30,6 tusen USD mot 26,4 tusen USD i Afrika sør for Sahara i 1995. I Afrika sør for Sahara falt formuen per innbygger med 3 % fram til 2014, i Kina økte den med 254 % til 108 tusen USD. En stor forskjell var at befolkningen i Afrika sør for Sahara økte med 2,7 % årlig eller 65 % over perioden, mens befolkningen i Kina økte med 18 %.

Tabell 1. Utviklingen i nasjonalformue per innbygger i Afrika sør for Sahara og Kina

	Afrika sør for Sahara			Kina		
	Formue i faste 2014 USD I 1995	Formue i faste 2014 USD I 2014	prosentvis endring per innbygger 1995-2014	Formue i faste 2014 USD I 1995	Formue i faste 2014 USD I 2014	prosentvis endring per innbygger 1995-2014
SAMLET FORMUE	26403	25562	-3 %	30585	108172	+254%
Produsert kapital	4354	4017	-8 %	4633	28556	+517%
Menneskelig kapital	9397	12680	35 %	20975	63369	+202%
Naturkapital samlet	13680	9225	-33 %	5108	15133	+196%
Netto fordringer	-1028	-360		-131	1104	

Kilde: Wealth Accounting Database (World Bank Group, 2018c)

Produsert kapital og realinvesteringer

Det er størst forskjell mellom Afrika sør for Sahara og Kina for produsert kapital. I Afrika sør for Sahara falt den med 8 % per innbygger over perioden, i Kina økte den med 517 %, eller 9 % per år.

Rapporten anslår at i perioden 1995-2014 var bruttoinvesteringene i Afrika sør for Sahara knapt 20 % av BNP. Forfatterne er overrasket over det lave nivået, som er så vidt under det de anslår som skal til for å opprettholde produsert realkapital per innbygger. De er sparsomme med å presentere beregninger, men har tatt utgangspunkt i Penn World Tables (University of Groningen, u.d.)

Tall som er forenlige med rapportens anslag, fra denne kilden, er at kapitalen er rundt 3 ganger større enn årlig BNP, og at kapitalslitet er på 4 % årlig. Dvs. at realinvesteringene må være minst 12% av BNP for å erstatte kapitalslitet og opprettholde nivået på kapitalen. Med befolkningsvekst på 2,7% årlig, må rundt 8% (2,7% *3) av BNP investeres for å kompensere for befolkningsveksten. Bare for å opprettholde nivået på realkapital per innbygger må investeringene være rundt 20 % av BNP.

Situasjonen ikke er bedre i perioden 2015-2018. Bruttoinvesteringene var rundt 21 %, mens brutto nasjonal sparing var rundt 19 % av BNP. Dvs. at innenlandsk sparing ikke er tilstrekkelig alene til å opprettholde nivået på realkapital per innbygger. I Kina var realinvesteringene opp mot 40 % av BNP i perioden 1995-2014.

Menneskelig kapital

I Afrika sør for Sahara har utdanningsnivå og helse bedret seg i løpet av 19-årsperioden. Økningen i menneskelig kapital per innbygger var på 35 %. Samtidig, i Kina var økningen på over 200 %. Utviklingen i arbeidsinntekt avhenger ikke bare av helse og utdanning, men også av tilgang på realkapital og naturressurser. Med lite kapitalutstyr blir produktiviteten og inntekten lav. I Afrika Sør for Sahara gikk kapitalutstyr per innbygger litt ned, i Kina økte det med over 500 %. Det er mange faktorer som ligger bak den ulike utviklingen i kapitalutstyr, bl.a. muligheter for lønnsomme investeringer.

Vi vet fra empiriske studier at når realkapitalen øker med 100 %, øker BNP per innbygger og lønnsnivå forsiktig anslått med 25-30 %. Selv om Afrika sør for Sahara hadde framgang i utdanning,

og høye råvarepriser, bidro lav lønnsomhet for investeringer og manglende vekst i realkapital til svak inntektsvekst (og lite fattigdomsreduksjon).

Naturkapital

Rapporten (Lange, et al., 2018) peker på at flere av lavinntektslandene er i en sårbar situasjon. Etersom nasjonalformue per innbygger går ned, vil land etter hvert få problemer med å opprettholde inntekt per innbygger. Rapporten har spesiell bekymring knyttet til naturkapitalen, men har ikke inkludert mulig virkning av klimaendring på naturkapitalen i sine beregninger.

Tap i skogareal var 7 % i Latin-Amerika og 9 % i Afrika sør for Sahara i perioden 1995-2014, mye pga. nydyrking. Rapporten peker på at tap av skog har negative effekter den ikke har regnet med slik som virkning på vannregulering, beskyttelse fra naturkatastrofer, redusert biodiversitet og karbonlagring.

Afrika sør for Sahara er regionen i verden med størst andel av sin nasjonalformue som karbon (petroleum og kull) etter Midt-Østen. Karbon utgjør 9 % av nasjonalformuen i Afrika sør for Sahara, 40 % i Midt-Østen. Rapporten er bekymret for at land med olje i Afrika sør for Sahara som hadde økt pengebruken i offentlig sektor. De er svært sårbare for oljeprisfall. Bruk av ressursinntekter i økonomien øker også lønnsnivået (og beregnet menneskelig kapital).

Utenlandsgjeld og fordringer

I 1995 hadde de 35 landene i Afrika sør for Sahara i databasen en netto gjeld på over 1000 USD per innbygger til resten av verden. Påfølgende gjeldslette brakte tallet ned til ca. 120 USD i 2010. I 2014 var tallet steget til 360 USD, og det har økt siden. Kina gikk fra en nettogjeld på 130 USD per innbygger til resten av verden i 1995, til netto fordring på 1100 USD i 2014. Det innebærer at sparingen i Kina, som mye skjer i privat sektor, var tilstrekkelig til både å finansiere investeringer på nær 40 % av BNP innenlands, samtidig som en bygget finansielle fordringer på utlandet.

Fattigdom og ulikhet

Det er landene som har hatt høy økonomisk vekst og vekst i nasjonalformue som også har redusert fattigdommen mest. Den raske akkumulasjonen av ressurser per innbygger i Kina har bidratt til at ekstremfattigdommen nesten er utryddet over en kort periode. Tabell 2 gir oversikt over regioner.

Tabell 2. Ekstremfattigdom. Millioner og prosent av befolkning 1990 og 2015

Region	Prosent ekstremfattige		Millioner ekstremfattige	
	1990	2015	1990	2015
Øst-Asia	61	2	985	47
Latin-Amerika	15	4	66	25
Sør-Asia	47	12	537	216
Afrika sør for Sahara	55	42	280	420
Verden	36	10	1899	737

Kilde: World Bank Poverty and Equity Database 23. September 2020. Tallene for Sør-Asia i 2015 fra annen kilde.

I Rwanda falt ekstremfattigdommen fra 77 % i 2000 til 56 % i 2016. I Etiopia falt den fra 71 % i 1995 til 31 % i 2015. Noe av dette reflekterer at landene var kommet ut av konflikt. I land som har mer problematisk utvikling i nasjonalformue har utviklingen vært mindre gunstig. I Kenya var andelen 32 % i 1994 og 37 % i 2015, i Nigeria 57 % i 1992 og 53 % i 2009. Tallene er selvsagt relativt usikre.

Med svak økonomisk utvikling i Afrika sør for Sahara økte andelen ekstremfattige fra 55 % i 1990 til 58 % i 1999 og antallet økte fra 280 millioner til 379 millioner. Med bedre økonomisk utvikling etter 2000 falt andelen til 42 % i 2015. Antallet økte til 420 millioner på grunn av høy befolkningsvekst.

Verdensbankens siste anslag

I oktober 2020 la Verdensbanken fram anslag for fattigdomsutviklingen i perioden 2015-2018, virkningen av koronapandemien på fattigdom, hvor høy BNP-vekst som kreves for å nå 2030-målet for ekstremfattigdom, og hvordan ulikhet og klima kan påvirke utviklingen (World Bank Group, 2020b).

Andelen av befolkningen globalt som lever i ekstrem fattigdom ble i gjennomsnitt redusert med 1 prosentpoeng per år i perioden 1990-2015, mye som følge av utviklingen i Kina. Her er ekstremfattigdommen nå nesten fjernet, og reduksjonen på slutten av perioden, årene 2013-2015, gikk dermed saktere med rundt 0,6 prosentpoeng årlig. Etter 2015 gikk det enda saktere. Andelen falt fra 10 % til 9,2 % fra 2015 til 2017, knapt ½ prosentpoeng årlig. Antallet ekstremfattige globalt falt fra 741 millioner i 2015 til 689 millioner i 2017. Mer enn 40 % av ekstremfattige globalt lever i land i sårbare situasjoner. Over 130 millioner lever i land utsatt for oversvømmelser. Med lite ressurser å gå på i en krisesituasjon, blir de ekstremfattige hardere rammet.

Ekstremfattigdommen økte i Midt-Østen og Nord-Afrika, fra 2,3 % i 2013 til 7,2 % i 2018 som følge av krig i Syria og Jemen. I Afrika sør for Sahara falt andelen ekstremfattige fra 42 % i 2015 til 40 % i 2018, men på grunn av høy befolkningsvekst økte antallet fra 416 millioner til 433 millioner. Nesten halvparten av de ekstremfattige regionen lever i bare 5 land: Nigeria (79 millioner), DRC (60 millioner), Tanzania (28 millioner), Etiopia (26 millioner), og Madagaskar (20 millioner).

Verdensbanken har anslått virkningen av koronapandemien, basert på sammenlikning av sine BNP-prognoser fra juni 2020 med de fra februar 2020 hvor det ikke var tatt hensyn til pandemien. Uten pandemien ville antall ekstremfattige globalt falt fra 643 millioner (8,4 %) i 2019 til 615 millioner i 2020 og 586 millioner (7,5 %) i 2021. Som følge av pandemien anslår Verdensbanken et globalt fall i

BNP på 5 % i 2020, og at antall ekstremfattige øker til 703 millioner i 2020 og blir 693 millioner i 2021.

Dette er en økning i antall ekstremfattige fra 2019 til 2020 på 60 millioner, og i 2020 er det 88 millioner flere enn uten pandemien, hvorav 49 millioner i Sør-Asia og 26 millioner i Afrika sør for Sahara. I 2021 er fattigdommen over 100 millioner høyere hva den hadde vært uten pandemien. Verdensbanken har også et mer pessimistisk scenario, med mer vedvarende pandemi og større fall i BNP. I 2021 er antallet ekstremfattige globalt 150 millioner høyere enn uten pandemien.

Verdensbanken har definert at SDG-målet om fjerning av ekstrem fattigdom i 2030 som at den globalt er kommet ned på 3 %. Rett etter FNs vedtak om SDG-ene gjennomførte banken beregninger av hvordan dette kunne skje (World Bank Group, 2016). De fant at målet f. eks. kunne nås hvis den økonomiske veksten per innbygger i ulike verdensregioner var rundt 4 % årlig fram til 2030.

Det ville da fortsatt være 200 millioner ekstremfattige (15 % av befolkningen) i Afrika sør for Sahara. Dersom i stedet BNP-veksten siste 10 år i hver region ble videreført ville global fattigdom bli 4,2 % i 2030 og antall fattige i Afrika sør for Sahara bli 300 millioner (20 %). Med BNP-vekst som siste 20 år i hver region ville andel globalt fattige bli 5,7 % i 2030. Antallet i Afrika sør for Sahara ville bli 400 millioner (27 %). I alle scenariene ville andelen ekstremfattige globalt konsentreres i Afrika sør for Sahara, og øke fra 15 % i 1990 til 57 % i 2015 og 80-90 % i 2030.

Etter disse beregningene har den økonomiske utviklingen, spesielt i Afrika sør for Sahara, vært svak, og i tillegg har vi koronapandemien. Verdensbanken har laget nye beregninger av hva som kreves for å nå 3 %-målet globalt (255 millioner ekstremfattige) i 2030. Dette har selvsagt blitt langt mer krevende.

Verdensbanken tar utgangspunkt i 2021, og sin prognose for BNP det året. Med lik BNP-vekst per innbygger i alle land fra 2021, måtte den vært 7 % årlig *per innbygger* fram til 2030, uten pandemien. Med pandemien kreves 8 % årlig vekst *per innbygger*. Dette er 5 ganger høyere per innbygger enn i perioden 2008-2018 i Afrika sør for Sahara.

Når en tar hensyn til pandemien, og forutsetter at en viderefører veksten fra perioden 2008-2018 for hvert land fra 2021, blir andel ekstremfattige 6,7% (573 millioner) i 2030. Det presenteres ikke egne tall for ekstremfattige i Afrika sør for Sahara, men de er trolig nær 500 millioner i 2030.

Verdensbanken presenterer også beregninger av mulige virkninger av klimaendringer på omfanget av ekstremfattigdom. Økte matvarepriser ser ut til å bety mest, med 36 millioner flere ekstremfattige i Afrika sør for Sahara og 18 millioner i Sør-Asia. Andre virkninger som studeres er via jordbruksproduktivitet, naturkatastrofer, temperatureffekt på arbeidsproduktivitet og helse, inklusive malaria, diare og kortvoksthet (stunting). Samlet kan dette få stor betydning.

Betydning av ulikhet

Verdensbanken uttrykker bekymring for økende ulikhet som følge av at fattige blir hardest rammet av pandemien, og at det blir en negativ trend i ulikhet. Hvis Gini-indeksen øker med 1 % årlig i alle land, vil ekstremfattigdommen i 2030 bli 8,2 % i stedet for 6,7 % gitt forutsetningene om BNP-vekst.

Det er ellers godt dokumentert at land med jevnere inntektsfordeling i gjennomsnitt har høyere økonomisk vekst enn land med skjevere fordeling. Samtidig gir en viss økonomisk vekst større fattigdomsreduksjon i land med jevnere inntektsfordeling. Fordelingen i Afrika sør for Sahara er gjennomgående svært skjev. Det er rom for tiltak som både bedrer fordeling og økonomisk vekst, slik som det å bredt skape arbeidsplasser i landbruk og industri. Vekst i landbruket er spesielt effektivt for å vippe folk ut av ekstrem fattigdom.

Er Afrikas manglende industrialisering et problem?

Industri er viktig fordi det er en næring som kan ansette et stort antall med lave kvalifikasjoner i jobber som gir betydelig høyere produktivitet enn i landbruket. Det er en næring hvor fattige land har mulighet til å raskt nærme seg produktiviteten i rike land. Det gir rom for teknologiimport som kan gi høy produktivitet.

Industrialisering trekker også med seg ulike typer tjenesteyting og er også svært viktig for modernisering av landbruket og reduksjon av fattigdommen der. Industrialisering med framvekst av en moderne arbeiderklasse og et industriborgerskap er også viktig for modernisering og demokratisering av samfunnet.

(Reinert, 2008) peker på at i råvareproduksjon inklusive landbruk, er det en tendens til økte marginalkostnader når produksjonen i et land skal utvides, en må over på dårligere felt, mer marginal jordbruksjord, eller dyrke mer arbeidsintensivt. For industri er det ofte motsatt, kostnadene per enhet faller med produksjonen («Verdoorns lov» som er vist empirisk gjennom mange studier).

Mange studier har funnet at investeringer i maskiner og utstyr gir spesielt høy avkastning målt ved økningen i BNP. Senere finansminister i USA, Lawrence Summers, var medforfatter av klassikeren «*Equipment Investment and Economic Growth*» (De Long & Summers, 1991). Forfatterne fant en avkastning på rundt 30 %, høyest i mer åpne og eksportrettete økonomier som Sør-Korea, lavere i mer lukket land, som har importert mindre andel av teknologien sin. Mye av gevinsten av maskininvesteringer tilfaller typisk ikke investoren, men resten av samfunnet gjennom teknologispredning og høyere lønn. De peker på at markedet på egen hånd gir for lave investeringer, og at samfunnet må stimulere dem.

Flere peker på at en av de viktigste måtene handel påvirker økonomisk vekst i fattige land er gjennom import av kapitalutstyr fra utviklete land. En studie av perioden 1965-2007 indikerer at importen av kapitalutstyr også har vært svært viktig for veksten i Kina (Herrerias & Oris, 2013).

Reinert peker på at industrilandene, da de var fattige, beskyttet seg mot den overlegne industrimakten England, men at dagens utviklingsland i begrenset grad har den muligheten. I tillegg fremmer Verdensbanken en politikk som fremmer produksjon og eksport der et land allerede har et kostnadsfortrinn, dvs. for et utviklingsland typisk råvareproduksjon.

(Rodrik, 2013) finner at i gjennomsnitt har ikke fattige land hatt høyere økonomisk vekst enn rike land per innbygger. I et utvalg på 118 land, viser han at det imidlertid er sterk konvergens for arbeidsproduktiviteten i industrien, men ikke i andre sektorer som landbruk og tjenesteyting. Dette resultatet holder for ulike tidsperioder, og for ulike aggregeringsnivå for industri. Industri med 10 % av produktiviteten i land med høyest produktivitet har i gjennomsnitt en ekstra produktivitetsvekst på 6,7 prosentpoeng ifølge analysen.

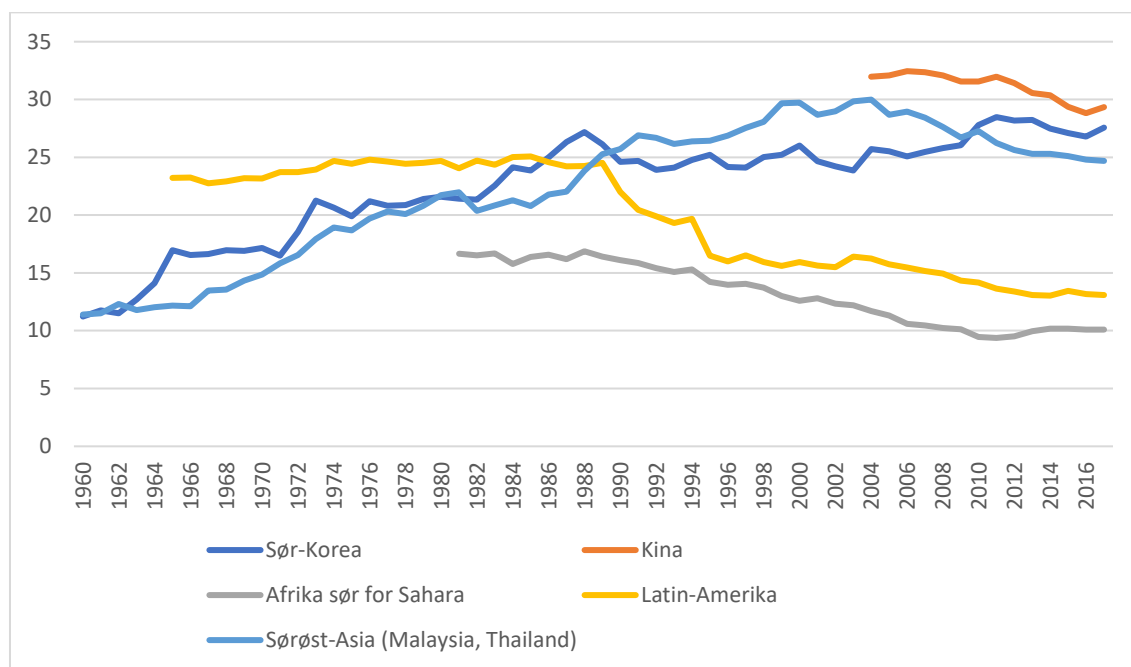
Andelen sysselsetting i industri i landene bidrar til å forklare faktisk økonomisk konvergens mellom land, land med mer industri vokser raskere. Årsaken til at økonomisk konvergens i industrisektoren ikke har gitt konvergens i økonomiene samlet, er at andelen av arbeidsstyrken i industri i fattige land er liten og til og med fallende. I den fattigste halvdel av de 118 landene var sysselsetting i industri bare 5 % av samlet sysselsetting. Arbeidsproduktiviteten var imidlertid 3-7 ganger høyere enn resten av økonomien. Det er således store gevinster å hente ved å øke sysselsettingen i industrien.

I Sør-Korea og Sørøst-Asia er industriens andel i BNP økt fra litt over 10 % i 1960 til vel 25 % nå. I Kina er industriandelen i BNP rundt 30%.

Debatten om «robotisering» har skapt et inntrykk av at verden har «avindustrialisert» Det er ikke tilfelle. Verdiskaping i industrien utgjorde 17,1 % av verdens BNP i 2000, 16,8 % i 2018. Målt i faste priser var verdiskapingen i industrien globalt 42 % høyere i 2018 enn i 2000.

Industrien har flyttet til Øst-Asia og Sørøst-Asia. Spesielt i Kina har det vært skapt mange industriarbeidsplasser. Kinas andel av global industriproduksjon er gått fra ubetydelig i 1970, til knapt 5 % i 1990 til rundt 25 % i 2015.

Figur 3. Industriens andel av BNP

Kilde: World Development Indicators

I mange utviklingsland faller derimot industriens andel av BNP, uten at industri erstattes av avansert tjenesteproduksjon. Figur 3 viser at industriens andel av BNP i Latin-Amerika falt fra 25 % på 1980-tallet til 13 % nå. I Afrika sør for Sahara er den falt fra nesten 17 % på 1980-tallet til 10-11 % nå.

Noe av nedgangen skyldes sammenbruddet i importsubstitusjonsstrategien rundt 1980, se omtale nedenfor. Ressursboomen i Afrika sør for Sahara fra rundt 2000 til 2014 og bruk av inntektene i økonomien bidro til tap av konkurranseevne, og det var også økt tilgang på billige industrivarer fra Kina. Men problemet i industrien er mer fundamentalt enn dette, noe jeg kommer tilbake til.

Industriandelen i BNP faller i mange utviklingsland, på et nivå for BNP per innbygger som er mye lavere enn da andelen begynte å falle i dagens industriland. Det har bidratt til analyser av «premature industrialization» (Rodrik, 2015). Men det er ikke åpenbart om dette er et mer strukturelt fenomen ved dagens utvikling i det enkelte land, eller om det mer reflekterer at Øst- og Sørøst-Asia har tiltrukket seg mye industri på grunn av nærings- og industrivennlig politikk med høy sparing og billig kreditt, god infrastruktur og stabil strøm, undervurderte valutakurser og godt utdannet arbeidskraft.

Utviklingen i Latin-Amerika har mange likhetstrekk med Afrika sør for Sahara. Industrialiseringen med importsubstitusjon var mer vellykket enn i Afrika, samtidig som landene lånte mer på 1970-tallet. Begge regioner fikk gjeldskrise, innstramning og deregulering. Også Latin-Amerika henger igjen i råvareeksport. Begge regioner har store inntektsforskjeller som reduserer økonomisk vekst.

Strukturendringer og økonomisk vekst

(McMillan, et al., 2014) fant at forskjeller i arbeidsproduktivitet mellom ulike næringer er mye større i fattige land enn i rikere. Hvis arbeidsproduktiviteten i hver sektor er som den er i et av de fattige landene, men fordeling av sysselsetting på sektorer er som rike land (langt færre i jordbruket og flere i industrien og tjenestesektoren), ville i Etiopias tilfelle produktivitet per sysselsatt vært seksdoblet, i Malawi syvdoblet og i Senegal ellevedoblet. Det er derfor potensielt store gevinster ved å flytte arbeidskraft, noe som krever investeringer, og varierende grad av utdanning.

Samlet vekst i arbeidsproduktiviteten i en økonomi består av to deler: i) Summen av vekst i arbeidsproduktivitet i den enkelte sektor, veid med andelen av samlet sysselsetting som er i sektoren, og ii) flytting av arbeidskraft fra sektorer med lav produktivitet til sektorer med høyere produktivitet (strukturendring/overflyttingsgevinst).

Både i Latin-Amerika og i Afrika sør for Sahara var strukturendringene negative for produktivitet på 1990-tallet og tidlig 2000-tall. Fordi en raskt bygget ned handelshindringer og liberalisert økonomien, skallet industrien av og flere endte i lavproduktive jobber. I Asia bidro strukturendringer positivt til den samlede arbeidsproduktiviteten, men Asia liberaliserte også saktere og hadde en bredere industripolitikk.

I forbindelse med den økonomiske oppgangen etter 2000 var strukturendringene i Afrika sør for Sahara positive, men sysselsettingen beveget seg fra landbruk til tjenester, med noe høyere produktivitet enn landbruket, og ikke til industri. Produktivtetsveksten i den enkelte sektor har vært lav (de Vries, et al., 2015). (Diao, et al., 2019) peker på at årsaken til utviklingen var økte inntekter fra ressurser og landbruk, som økte etterspørselen etter tjenester. I Øst-Asia var veksten historisk mye drevet av høy produktivtetsvekst i industrien.

(de Vries, et al., 2015) fant at arbeidsproduktiviteten i industrien i Asia økte fra 13% av USAs nivå i 1960 til 30% i 2010. I Afrika sør for Sahara var den rundt 20% av USAs nivå på 1970- og 1980-tallet, men var i 2010 nede på 7% av USAs nivå. Sysselsettingsandelen i industri var lavere i 2010 enn i 1990, og industrien var mindre variert og sofistikert. Forfatterne peker på at Rodriks analyse av konvergens i industriproduktivitet (Rodrik, 2013), dreide seg om industrien i formell sektor. Mesteparten av industrien i Afrika sør for Sahara er uformell, små-skala og lavproduktiv. Som omtalt nedenfor, er over ¾ av urban sysselsetting uformell i Afrika (International Labour Office, 2018).

(Mensah, 2020) fant at i det sørlige Afrika falt industriens andel i BNP over tid. Også i Vest-Afrika var industriens andel redusert. Men det var det en økende industrialisering i Øst-Afrika. Han viser til optimistiske analyser av hvordan det afrikanske kontinentale frihandelsområdet (AfCFTA) kan bidra til økt omfang av industriproduksjon og sysselsetting. Industrivarer utgjør 42 % i eksport internt i Afrika og bare 15 % av eksport ut av regionen. En effekt av AfCFTA kan være å fremme industri og kunnskapsutvikling internt i regionen.

Utsikter for industriens bidrag til utvikling

Nedbygging av handelshindringer gjennom WTO og finansmarkedsliberalisering påvirker hva landene kan gjøre for å fremme industri. Lavinntektsland kan fortsatt støtte eksportindustri under WTO-

avtalen. Men politikken for kapitalintensiv importsubstitusjon bak høye tollmurer, slik mange land hadde fram til 1980-tallet er neppe lenger mulig selv om en hadde ønsket det.

Det er en diskusjon om betydningen av globale verdikjeder(GVC) og framtidig robotisering i industrien. Det er godt dokumentert at over tid har andelen av samlet verdiskaping som tilfaller produksjon/montering falt relativt til andelene som tilfaller stadiene forut slik som FoU og design, og stadiene som følger, som salg og oppfølging. Det er trolig blitt mer krevende å integrere seg oppover i verdikjeden for et fattig land.

(Hallward-Driemeier & Nayyar, 2018) drøfter industriens fremtidige rolle i utvikling. De peker på at den raskeste måten å øke arbeideres inntekt er å skape høykvalitetsjobber. De og mange andre har pekt på at industrien er viktig for utvikling fordi den kan sysselsette arbeidere med lave kvalifikasjoner/ufaglærte, det er en potensielt stor sektor, mye er varer som handles over landegrensene, og det er betydelig rom for innovasjon og teknologispredning. De peker på at industrien involverer en hel verdikjede, som inkluderer alle tjenester som trengs for å få et sluttprodukt. Det dreier seg om en rekke produksjonsstadier og tjenester.

De viser til at ca. 40 % av global sysselsetting i industrien er knyttet til råvarebasert regional prosessering, med begrenset eksport, slik som næringsmiddelindustri (13 % av global sysselsetting i industri), trevarer, ikke-metalliske mineralske produkter (som sement), metall-prosessering og metallarbeid, o.a. Her vil utviklingsland ha gode muligheter, fordi det dreier seg om lokale ressurser, og produkter som ofte har høye transportkostnader slik som sement.

Lav-teknologisk, arbeidsintensiv virksomhet med lavt lønnsnivå som tekstiler og skotøy (16 % av global sysselsetting i industrien) og møbler o.a. (5 %) kan også bli mindre påvirket av pågående trender. Her har det også vært lite robotisering. Det er større bekymring knyttet til middels avanserte produkter som maskiner og transportmidler og avanserte produkter som elektronikk.

Forfatterne peker på at det ikke er de landene med råvareeksport som ligger an til å ekspandere sterkt i arbeidsintensiv eksportindustri. Men de med regional prosessering kan også skape mange arbeidsplasser. Det er usikkerhet hvor mange industriarbeidsplasser vil bli skapt i andre land som følge av det sterkt økende lønnsnivået i Kina og planene om å flytte ut industri.

De peker på at dersom land ikke bruker muligheten for enkel industrialisering nå, kan det avskjære muligheter for industrialisering i framtiden. Potensialet for dynamiske effekter er stort, og forsvarer at myndighetene intervensjoner. De viser til at beslutninger om det å bygge spesielle veier, jernbaner som favoriserer enkelt næringer er snakk om industripolitikk. Det samme er vektlegging av fou og ulike typer utdanning. De peker på at regionale handelsavtaler (her er frihandelsområdet i Afrika et eksempel) kan være gunstig for industrier som leverer varer til lavere kvalitet og pris, ved å øke omfanget av «hjemmemarkedet».

Betydningen av høy grad av uformelt arbeidsliv

Formell sektor omfatter firma som er registrert i offentlige registre (skatt/sosial). Formell sysselsetting er den delen av sysselsettingen i formell sektor som er registrert i offentlige registre. Uformell sysselsetting er de som er sysselsatt utenfor formell sektor, samt de i formell sektor som ikke er registrert i offentlige registre. En stor andel av sysselsatte i uformell sektor er selvstendige (f. eks bønder) eller familiemedlemmer. Kvinner er mer omfattet enn menn, og lavt utdannede mer enn de med høyere utdanning.

Omfanget av uformell sysselsetting faller gjennomgående med et lands utviklingsnivå. Afrika sør for Sahara har betydelig høyere uformell sysselsetting enn andre regioner. 89 % av sysselsettingen er

uformell (86 % av mennene og 92 % av kvinnene) mot 67 % i Nord-Afrika og 54 % i utviklingsland og framvoksende markeder i Amerika, og 71 % i Asia og Stillehavet (Internasjonal Labour Office, 2018).

Utenfor landbruket er andelen 77 % i Afrika sør for Sahara (72 % for menn, 83 % for kvinner) mot 56%, 50 % og 63 % i de tre regionene nevnt over. Også innen Afrika er det store forskjeller. Det sørlige Afrika er på 37 %, mens Vest-Afrika, Sentral-Afrika og Øst-Afrika har henholdsvis 87 % (Nigeria 89 %), 79 % og 77 %. I hele Afrika er 98 % av sysselsettingen i jordbruket, 77 % av sysselsettingen i industri (industri, bygg og anlegg, gruvedrift mm.) og 70 % av sysselsettingen i tjenester uformell.

Stor grad av uformelt arbeidsliv reflekterer fattigdom og mangel på økonomisk og sosial utvikling. Det reflekterer også et svakt sikkerhetsnett, fordi sysselsatte ikke er registrert i offentlige registre. Det kan av ulike årsaker som mindre tilgang på ressurser og mulighet til å få lån også redusere produktiviteten. Både på bedriftsnivå og hos den enkelte sysselsatte påvirker det skatteinngangen negativt, i og med at de ikke er registrert i skatteregistre. En del av dette reflekterer en bevisst tilpasning for å unngå skatt. Det gir også en uønsket konkurranse med bedrifter i formell sektor og undergraver deres lønnsomhet. Formalisering er viktig både for å øke produktiviteten og skatteinngangen.

(Amin & Okou, 2020) sammenliknet formell og uformell sektor i mange utviklingsland. For samme land og næring, var arbeidsproduktiviteten 4 ganger høyere i formell enn uformell sektor. De hadde ikke mulighet til å finne ut i hvilken grad dette skyldes forskjeller i utdanning.

De fant også at konkurranse fra uformelle bedrifter rapportert i Verdensbankens Enterprise Surveys, reduserer produktiviteten i formelle bedrifter med over 20 %. Bedriftenes målte oppfatning av korrupsjon påvirker produktiviteten negativt, og konkurransen fra uformelle bedrifter har større negativ effekt, jo mer korrumpert miljøet er. Blant bedrifter i formell sektor i Afrika sør for Sahara rapporteres praksis i uformell sektor på tredje plass bare bak finansiering og elektrisitet som viktigste hindring i deres virksomhet.

Hva med tjenester?

I lys av bekymringen rundt framtiden til global industri har mange sett for seg at tjenester vil få en viktigere rolle i utviklingsprosessen. Men dette betyr ikke at industri ikke lenger blir viktig i utvikling.

(Hallward-Driemeier & Nayyar, 2018) peker på at industrialisering fortsatt vil være viktig for utviklingsland. Mange tjenester hvor det er et stort produktivitetspotensial, med stordriftsfordeler og som handles internasjonalt krever typisk høy kompetanse, slik som for eksempel tjenester knyttet til IKT. De tjenestene hvor det er større rom for sysselsetting av lavt utdannet arbeidskraft, slik som bygg- og anlegg (som normalt ikke klassifiseres som en tjeneste), handelsvirksomhet, hoteller og restauranter og turisme, er det samtidig mindre potensial for innovasjon og produktivitetsvekst.

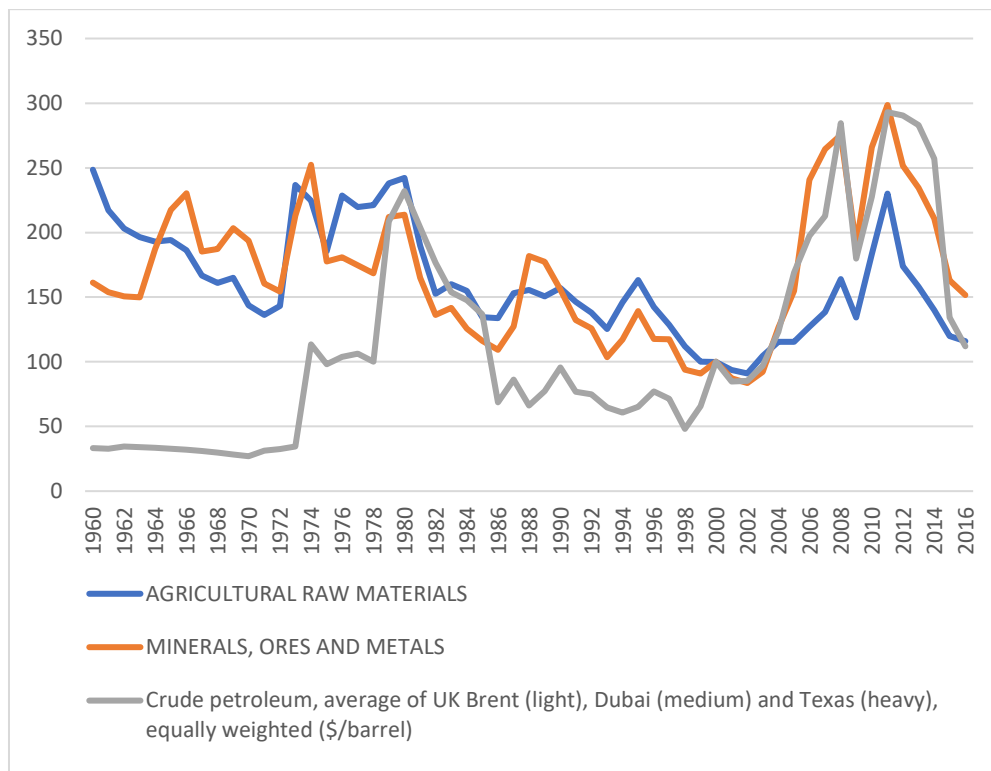
Forfatterne peker også på at en betydelig del av tjenesteproduksjonen er input i industriproduksjon, og industriproduksjon er et viktig input i tjenesteproduksjonen. Forfatterne omtaler dette som en symbiose. Kina er et godt eksempel på dette. Samtidig, det finnes det tjenestesektorer som er «stand alone», slik som helse, utdanning, og turisme. Andre tjenestesektorer som transport, detaljhandel, forretningsmessig tjenesteyting, finanstjenester og telekommunikasjonstjenester betjener forbrukerne direkte, men er også knyttet til industriell virksomhet. Det er således ikke et enten eller.

Gjentar historien seg?

Utviklingen i Afrika sør for Sahara i dag har sterke likhetstrekk med 1980-tallet. På 1960-tallet og deler av 1970-tallet var det relativt god økonomisk vekst, fulgt av nedgang i BNP per innbygger og gjeldsproblemer på 1980-tallet. Mens veksten på 1960- og 1970-tallet var drevet av etterspørsel etter råvarer fra vestlige land, ble veksten fra tidlig 2000-tall mye drevet av etterspørsel fra Kina.

Figur 4. viser råvarepriser i perioden 1960-2016. De er målt i USD og deflatert med USAs BNP-deflator for å få **realprisene**. Det var oppgang på 1970-tallet, men fra 1980 til 2000 falt prisene nesten kontinuerlig og ble mer enn halvert. Det var sterk oppgang fra tidlig 2000-tall og et påfølgende bratt fall.

Figur 4. Indekser for realpriser på råvarer 1960-2016. År 2000 = 100

Kilde: UNCTAD (UNCTAD, 2020) og (Federal Reserve Bank of St. Louis, 2020)

Perioden 1960-2000

Etter avkoloniseringen på 1960-tallet ble det bygget opp en offentlig sektor, som på 1970-tallet økte betydelig ut fra forventninger om fortsatt høye råvarepriser. En satte også i gang med industrialisering. Fordi en hadde valutainntekter fra råvareeksport ble det fokuset på importsustitusjon med nasjonale monopoler bak høye tollmurer. En importerte relativt moderne produksjonsteknologi fra industrilandene, og fikk en industri som var kapitalintensiv, som man ofte ikke greide å operere i nærheten av kapasiteten eller vedlikeholde.

Råvareprisene hadde topper på begynnelsen og slutten av 1970-tallet. Kombinasjonen av økt importregning fra oljeprissjokket i 1973, og svake råvarepriser midt på 1970-tallet gjorde at mange land i regionen tok opp betydelig gjeld. OPEC-landene lånte ut sine nye dollarinntekter.

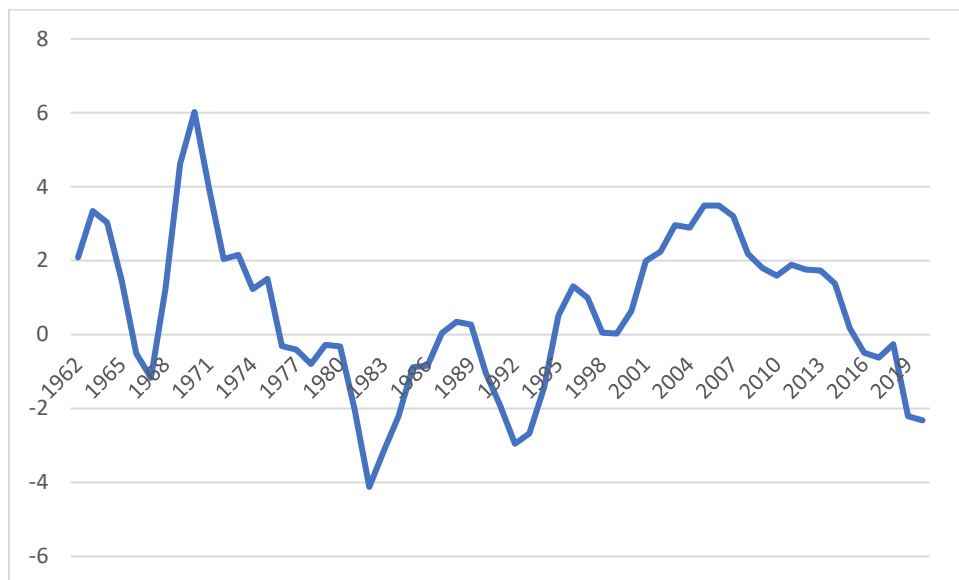
Det internasjonale rentenivået var knyttet til rentenivået (med en risikopremie) på amerikanske statsobligasjoner, som lå rundt 6-7 % mesteparten av 1970-tallet, med en lav realrente. Det andre

oljeprissjokket (1978-1979) bidro til inflasjon i USA på rundt 13 % i 1979 og 1980. Federal Reserve satte opp (federal funds) renten kraftig for å motvirke dette. I perioder i 1980 og i 1981 var den hele 20 %, og amerikanske statsobligasjoner kom opp i nesten 15 % avkastning høsten 1981 og vinteren 1982. Dette spredte seg i finansmarkedet.

I august 1982 var Mexico første land i Latin-Amerika til på misligholde gjeld. Dette var starten på den dype gjeldskrisen i Latin-Amerika og strukturtilpasningsprogrammene der. Utviklingen fikk også sterkt negative virkninger for Afrikas gjeld, som delvis var ordinær markedsgjeld i USD.

Fra tidlig 1980-tall falt også råvareprisene nominelt som følge av lavkonjunkturen i Vesten. Gjeldsproblemene i Afrika sør for Sahara bidro også her til strukturtilpasningsprogrammer, med kraftige innstramminger, nedbygging av offentlig sektor, og deregulering. Også 1990-tallet innebar svak utvikling i råvarepriser, og økende gjeldsbyrde. Dette ledet fram til gjeldsletten på tidlig 2000-tall. Utviklingen kan spores i tallene for økonomisk vekst per innbygger, se figur 5. Økonomisk ble 1980- og 1990-tallet tapte tiår.

Figur 5. Årlig vekst i BNP per innbygger Afrika sør for Sahara – tre års glidende gjennomsnitt. Prosent

Kilde: World Development Indicators og (World Bank Group, 2020a).

Uenighet om politikken

Observatører var enige i at tørke og intern konflikt i mange land bidro negativt til utviklingen. Det kan være hensiktsmessig å se litt på posisjonene til ulike aktører, som på mange måter er videreført i dag.

En sentral rapport var "Accelerated Development in Sub-Saharan Africa - An Agenda for Action" (World Bank, 1981) med en resept for å reversere stagnasjonen og nedgangen i inntekt per innbygger som lå i framskrivningene for 1980-tallet. Situasjonsbeskrivelsen i denne rapporten, kjent som Berg-rapporten, er skremmende lik dagens situasjon. På den positive siden trakk rapporten fram økt utdanningsnivå og bedre helse (akkurat slik det gjøres i dag).

Synet til Verdensbanken og IMF var at råvareprisene hadde spilt en viktig rolle i den negative utviklingen, men at mye av ansvaret lå hos afrikanske land selv, gjennom at de bygget opp for store offentlige sektorer, beskyttet industri, bl.a. gjennom tollmurer, og at de hadde vært for sene til å tilpasse seg til svake råvarepriser. Det hadde vært et fall i eksportvolum, som Verdensbanken mente

mye hadde med manglende effektiv produksjon å gjøre. Banken var skeptisk til skattleggingen av bønder (som var betydelig på 1970-tallet i mange av landene) og ville legge bedre til rette for effektiv råvareproduksjon og spesielt satse på landbruket. Verdensbanken la vekt på at overvurderte valutakurser rammet bøndene ved å redusere prisene på landbruksvarer. Det var også toll på innsatsfaktorer for bøndene.

Verdensbanken mente at den høye befolkningsveksten var en viktig del av problemet. De pekte på at fallet som hadde vært i jordbruksproduksjonen per innbygger bl.a. reflekterte at økt befolkning på landsbygda ga større press på ressursene, samtidig som mange migrerte til dårlige jobber i byene.

Verdensbankens Berg-rapport var en respons på OAU's Lagos Plan of Action (Organization of African Unity, 1980), som beskrev de to forgående tiårs økonomiske utvikling som skuffende, og at utsiktene framover kunne se enda mørkere ut gitt framskrivninger for 1980-tallet. OAU's plan hadde som hovedinnretning ambisiøs vekst mot år 2000 med økt satsing på afrikansk selvforsyning både når det gjaldt industri og andre varer og mindre satsing på internasjonale markeder.

En sentral ambisjon i OAU's plan var å øke jordbruksproduksjonen for å bedre ernæring og stanse veksten i importavhengighet. Industriproduksjonen skulle økes gjennom importsubstitusjon, og økt prosessering av eksporterte råvarer. Det var få tall i rapporten, men ambisjonen for afrikansk industriproduksjon (industri som er bredere kategori enn manufacturing) var å nå 1 % av global produksjon innen 1985, 1,4 % innen 1990 og 2 % innen 2000. Det var planer om afrikansk integrasjon når det gjaldt blant annet kommunikasjon, finanser og handel. Det var et mål om et fellesmarked, og en skulle opprette et African Economic Community innen 2000. (Afrikansk integrasjon er også et gjennomgående tema i AU's Agenda 2063, som ble vedtatt i 2015. Avtalen om African Continental Free Trade Area (AfCFTA) er signert av alle 55 av AU's medlemsland utenom Eritrea, og 30 har allerede ratifisert. Avtalen trådte i kraft i 2019. Handelen under avtalen skulle startet 1. juli 2020, men er utsatt til 1. januar 2021 pga. koronapandemien).

Afrikanske ledere og FN's økonomiske kommisjon for Afrika (UNECA) viste til at kolonimaktene i kolonitiden direkte hadde hindret koloniene å videreforedle råvarer, og at industrivarer ble importert fra Europa. Mens Verdensbanken framsto som «næringsnøytral» og argumenterte for at Afrika skulle tilpasse seg til det de da komparative fortrinn for, råvareproduksjon, sto afrikanerne for et såkalt strukturalistisk syn, om at utviklingsland skulle gå gjennom samme prosess som industrilandene, med overgang fra landbruk til industri, og at industrien ville klare seg i et langsiktig perspektiv etter initial beskyttelse.

Holdningen var også at oppbyggingen i offentlig sektor var nødvendig i de nye statene, og tilpasset inntektene fra råvareeksporten, og at en ikke kunne forutse fallet i eksportinntekter. Synet har vært og er fortsatt at Afrikas problemer er at en har blitt hengende igjen i råvareproduksjon, og ikke har gjennomført en økonomisk transformasjon og industrialisert. (Alemayehu, 2019) gir god oversikt over posisjonene og står selv mye for et typisk afrikansk syn. Han peker også på at de store prissvingningene på råvarer har vært svært krevende for svake afrikanske regjeringer å håndtere. Han viser også til at langtids-trenden i realpriser for råvarer har vært negativ.

Både Verdensbanken og UNECA var forsiktige med å omtale korrupsjon i afrikanske land, som jo er medlemmer. Villigheten til å ta opp problemer knyttet til korrupsjon og styresett er økt over tid.

Vi kan ta med oss dagens synspunkter til Justin Lin fra Kina, Verdensbankens sjefsøkonom i perioden 2008-2012, og som har vært rådgiver for Etiopia. Han mener at hovedfeilen som ble gjort i Afrika var at en ikke industrialiserte ut fra det at en hadde en stor arbeidsstyrke og lite kapital. Han understreker at det sentrale for utvikling og fattigdomsreduksjon er å skape arbeidsplasser slik som

Kina har vektlagt. Han mener at om en prioriterer industrialisering og sysselsetting kan mange afrikanske land vokse med rundt 8 % årlig. Han mener det er rom for betydelig industri også i Afrika og viser til at Kina skal flytte ut 85 millioner arbeidsplasser i arbeidsintensiv industri. Litt mer omstridt peker han på at også land med dårlig styresett kan vokse raskt, bare de fokuserer på få, viktige ting.

Mens Verdensbanken legger vekt på at land bør tilpasse seg til sine eksisterende komparative fortrinn, argumenterer Lin for at et land bør kopiere andre land som er vellykket og ligger rundt 20 år foran i utviklingen, dvs. hvor BNP per innbygger er 2-3 ganger høyere enn hos en selv. Lin har skrevet en lett tilgjengelig bok om problemstillingene sammen med daværende sjefsøkonom i den afrikanske utviklingsbanken (Lin & Monga, 2017).

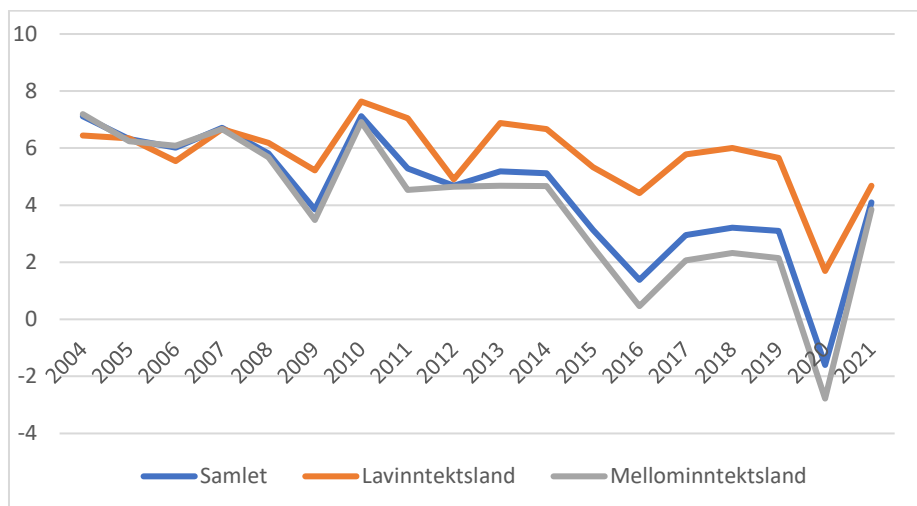
Oppgangen etter år 2000 og nedgangen som fulgte

Som det framgår av figur 4 over, økte realprisene på råvarer kraftig fra tidlig 2000-tall og toppet seg vel ti år senere med et påfølgende fall. Det var også en relativt positiv utvikling i økonomien fra tidlig 2000-tall og fram til 2014, jf. figur 5.

Utviklingen innebar imidlertid ikke en økonomisk transformasjon (industrialisering, økt produktivitet på landsbygda osv.) slik afrikanske ledere har snakket om i mange tiår. I stedet viser analyser at arbeidskraften flyttet vekk til enkel tjenesteproduksjon slik som beskrevet over.

Dersom en legger til grunn IMF's BNP-anslag for 2020 og 2021 fra april 2020, blir den gjennomsnittlige BNP-veksten i perioden 2014-2021 bare 2,3 % i gjennomsnitt, dvs. at BNP per innbygger faller, se figur 6. Den gode nyheten er at BNP-veksten er høyest i lavinntektslandene (slik som Etiopia, Rwanda, Tanzania og Uganda) på 4,8 % for perioden 2014-2021. Den er lav i mellominntektslandene (slik som Sør-Afrika, Nigeria og Angola). Men også mellominntektsland, slik som Nigeria kan ha høy fattigdom.

Figur 6. Årlig vekst i bruttonasjonalprodukt (BNP) i Afrika sør for Sahara med IMF-prognoser til 2021

Kilde: IMF

En årsak til at mellominntektsland som ofte er olje- og råvareeksportører, nå gjør det dårlig, er at høye råvarepriser under boomen og bruken av inntektene ga økt lønn eller styrket valutakurs, såkalt realappresiering og svekket konkurranseutsatt næringsliv. De økte ressursinntektene ga økt etterspørsel etter tjenester og omstilling i retning tjenester. Da råvareprisene falt, kom en i den verste av to verdener. Analysen nedenfor treffer problemstillingen på kornet, og jeg gir den derfor litt plass:

(Collier & Goderts, 2012) går gjennom litteraturen om «råvareforbannelse», eksportpriser og konjunkturer og skiller mellom kort- og langtidseffekter av endringer i eksportpriser på råvarer (commodities), og ser på over 100 land i perioden 1963-2008.

De finner at korttidseffekten av økte råvarepriser er å øke BNP i eksportørlandene. For jordbruksvarer er det en tendens til at dette også øker BNP-nivået på flere års sikt. For ikke-jordbruksprodukter (petroleum, gruveprodukter ol.) gir prisøkning en nedgang i BNP på lengre sikt for land med dårlig styresett, trolig pga. kamp om ressurser og tap av konkurranseevne for andre næringer (som industri). For land som oppfyller kriteriet for godt styresett i analysen, som bl.a. Botswana og Norge, er langtidseffekten derimot positiv. (Begge land har vært forsiktige med å ta ressursinntektene inn i økonomien, «diamantfondet» og «oljefondet».)

Forfatterne publiserte artikkelen i 2012, men var bekymret for at den langvarige afrikanske råvareoppgangen vil slå om til påfølgende negativ økonomisk utvikling, når langtidseffektene av de høye prisene, med nedbygging av konkurranseutsatt næringsliv, blir stadig mer dominerende i forhold til korttids-effektene (den direkte inntektsøkningen av økte råvarepriser).

De skriver: «Our finding that positive short-term effects of booms on output co-exist with conditional adverse long-term effects has important implications for non-agricultural commodity exporters with weak institutions, many of which are located in Sub-Saharan Africa. Global commodity prices remain markedly higher than those before the post-2000 boom and are, if past behavior is repeated, likely to have strongly adverse long-term effects, so that the recent acceleration in growth rates of Africa's commodity exporting economies is particularly misleading.» Så mye for «Africa rising»-litteraturen.

Hindringer for industrialisering og økonomisk transformasjon i Afrika sør for Sahara

I Afrika sør for Sahara snakkes det mye om økonomisk transformasjon, men politikken trekker direkte i motsatt retning, gjennom å lede til lav nasjonal sparing, manglende kreditt til næringslivet og lite vektlegging av infrastruktur og stabil kraft til industrien.

Mens han var sjeføkonom i DFID skrev Adrian Wood notatet «Could Africa be Like America?» (Wood, 2002). Han peker på at mens Afrika kan lære mye av Øst-Asia, likner Afrika mer på Amerika når det gjelder rikelighet av naturressurser og lav befolkningstetthet. Det innebærer at Afrika vil ha mer primærnæringer og mindre industri enn Asia. Sammenliknet med Asia er det viktigere med forskning og utdanning på landbruk og gruvedrift. Han peker på at dårligere jordsmonn og lav befolkningstetthet delvis kan forklare hvorfor «den grønne revolusjonen» er utsatt i Afrika. For å overkomme utfordringer knyttet til avstand må Afrika bruke mer ressurser på transport og kommunikasjoner. Det er også viktig å sikre tilgang til jord og utdanning slik at ikke stor ulikhet, slik det nå er i Afrika, svekker økonomisk vekst og opprettholder fattigdom.

Mange studier har sammenliknet bedrifter i Afrika sør for Sahara og andre utviklingsland. En studie som brukte data fra Enterprise Surveys, (Harrison, et al., 2014) fant at arbeidsproduktivitet, produktivitetsvekst, total faktorproduktivitet, vekst i salg, eksportandel, og investeringer i forhold til verdiskaping er klart lavere i regionen enn i andre utviklingsland.

De utvider analysen ved å trekke inn infrastruktur, finansiering, forhold knyttet til forretningsklima, styresett og geografi. De finner at Afrikas ulempe kan forklares ved infrastruktur, problemer med finansiering, og styresett. Det at partier har sittet lenge ved makten gir betydelige negative utslag.

Når en tar hensyn til disse forholdene «utenfor bedriften» kommer afrikanske bedrifter ut med en produktivitetsfordel i forhold til bedriftene i de andre landene. Det er i industrien, ikke i tjenester at fordelene finnes, spesielt i lav-teknologisk industri.

Verdensbanken (World Bank, 2005) har sammenliknet produktiviteten i afrikanske bedrifter med produktiviteten i Kina. Den er betydelig lavere, men svært mye av forskjellen utgjøres av høye kostnader ved kraftforsyning og andre indirekte kostnader. Det ble anslått at å redusere andelen slike kostnader til nivå med Senegal, vil ha større effekt på driftsresultat for bedriftene i de fleste landene enn det å halvere lønningene.

Mangelen både på industri og en industri-lobby gjør i seg selv at industrialisering i praksis vektlegges lite. Det er også pekt på at det at mye næringsvirksomhet er drevet av utlendinger eller asiater og andre minoritetsgrupper gjør satsing på næringsliv mindre populært.

I Enterprise Surveys rapporterer bedrifter i Afrika sør for Sahara at de har 78 % privat innenlandsk eierskap. Tallene er 98 % i Sør-Asia og 85 % i Øst-Asia. 18 % av bedriftene rapporterer at de har mer enn 10 % utenlandsk eierandel. 2 % rapporterer om dette i Sør-Asia, 11 % i Latin-Amerika og 16 % i Øst-Asia.

I Enterprise Surveys svarer bedriftene i regionen på hva som er «Biggest obstacle». I Afrika sør for Sahara er svarene er i rekkefølge tilgang på kreditt (22 %, høyeste i andre regioner er 13 %), elektrisitet (13 %), praksisen til uformell sektor (11 %), skatt (9 %) og korrupsjon (8 %). 39 % sier at tilgang på kreditt er en «Major constraint» mot 27 % i Sør-Asia og 14 % i Øst-Asia.

Lav sparing og lite kreditt til næringslivet

Afrika sør for Sahara har lav privat sparing, og lav samlet sparing. En viktig faktor for å forklare sparing som prosent av inntekt er forsørgelsesbyrde, dvs. andelen barn og eldre i forhold til den yrkesaktive delen av befolkningen. Mange studier viser at høyere forsørgelsesbyrde og lav inntekt reduserer sparing og øker forbruket som andel av inntekten. (Apergis & Christou, 2012) presenterer tall for 16 land i Afrika sør for Sahara. Resultatene er om lag som for Verdensbank-studien referert nedenfor.

I år 2000 fullførte Verdensbanken et stort prosjekt om sparing. (Loayza, et al., 2000a) viste til at spareren målt som prosent av et lands brutto disponible inntekt var doblet til over 30 % på 30 år i Øst-Asia, mens var stagnert på 15 % i Afrika sør for Sahara.

(Loayza, et al., 2000a) fant at 3 prosentpoeng nedgang i antall unge (0-14 år) per 100 i yrkesaktiv alder (15-65 år) øker privat sparing med 1 prosentpoeng, og samlet nasjonal sparing med ½ prosentpoeng. (3 prosentpoeng økning i antall eldre per 100 i yrkesaktive alder reduserer nasjonal sparing med 1 prosentpoeng). I 1970 var det 83 unge per 100 i yrkesaktiv alder i Afrika sør for Sahara, i 2000 var det 84. I samme periode falt antallet fra 77 til 29 i Sør-Korea. (Sør-Korea hadde i 2000 10 eldre per 100 i yrkesaktiv alder, Afrika sør for Sahara hadde 6). Antall unge per 100 i yrkesaktiv alder er anslått til hele 77 i Afrika sør for Sahara i 2020 (UN Department of Economic and Social Affairs, 2019).

Prosjektet fant også at 10 % økning i inntektsnivået økte privat sparing med ½ prosentpoeng (Loayza, et al., 2000b). Sparingen er også høyere i land hvor økonomisk vekst er høyere, trolig på grunn av forekomsten av flere lønnsomme prosjekter. 1 prosentpoeng høyere BNP-vekst øker sparetaten med ½ prosentpoeng. Forfatterne fant også at kredittmarkedliberalisering klart reduserer privat sparing.

Noen trekk ved finansmarkedet i Afrika sør for Sahara

Afrika sør for Sahara gjør store framskritt på finansiell inkludering. Fra 2011 til 2017 økte andelen av voksne over 15 år som enten har konto i finansinstitusjon eller mobil pengekonto fra 23 % til 43 %. Også i andre utviklingsregioner vokser andelen med konto raskt, og den har nådd 70 % i Asia. Andelen i Afrika sør for Sahara med mobilkonto økte fra 12 % til 21 %, og Afrika sør for Sahara skiller seg ut med høyeste andel mobilkonti.

At finansiell inkludering øker raskt i regionen, er svært positivt. Men det bør samtidig være en bekymring at det i mange land i Afrika sør for Sahara synes å være at konti og SMS brukes til aggressiv markedsføring av lån, inkludert forbrukslån, og kanskje ikke øker samlet sparing. Byer blir moderne forbrukersamfunn, og ressurser som kunne vært spart og investert går i stedet til import av forbruksvarer, noe som bidrar til gjeldskrisen.

I raskt voksende øst-asiatiske land bidro finansiell inkludering til økt samlet sparing som ble stilt til rådighet for næringsliv og utbygging av infrastruktur. Spare- og postbanker gjorde det lett å spare, men vanskelig å låne. Mens inkludering i Øst-Asia og Etiopia ga tilgang til betalingstjenester og organisert sparing, gir det i mange land i Afrika mulighet til å låne uten sikkerhet.

I Sør-Afrika har 7,8 millioner slike lån, med svært høye renter (Differential Capital, 2019). Flertallet er fattige, 9 av 10 har ikke andre lån med sikkerhet. To tredeler av kundene betaler mer enn en firedel av inntekten for å betjene lånene. 40 % av lånene er i mislighold. Høye renter og aggressiv innkreving gjør at bransjen er svært lønnsom trass i mislighold. Det rapporteres om raskt vekst i tilsvarende kreditt også i andre afrikanske land (Izaguirre, et al., 2018).

Samtidig med at det er svært lav sparing i husholdningene låner offentlig sektor betydelig gjennom å utstede obligasjoner som ofte kjøpes av bankene. Som en andel av BNP økte bankenes beholdning av offentlig gjeld fra 8 % i 2008 til 12 % i 2017, og som andel av eiendeler fra 12 % til 19 %. I en firedel av landene utgjør de over 25% av eiendelene (European Investment Bank, 2018).

Afrika sør for Sahara er regionen i verden med høyest utenlandske eierandeler i banksektoren, og banksektoren er relativt konsentrert med liten konkurranse. Verdensbankens Global Financial Development Database rapporterer om høye marginer mellom innlåns- og utlånsrenter.

(European Investment Bank, 2018) fant i sin spørreundersøkelse til bankgrupper i regionen en medianavkastning på aksjekapitalen på hele 21%: « Profitability is high because banks tend to invest relatively cheap deposits in «risk-free» government bonds paying a relatively high yield, thereby crowding credit to the private sector».

Det private næringslivet er i en krevende situasjon mht. det å oppnå kreditt, klemt mellom lav privat sparing, offentlig opplåning, høye rentemarginer og lav lønnsomhet. Enterprise Surveys rapporterer at 75 % av investeringer finansieres av bedriften selv, noe som i seg selv ikke er eksepsjonelt høyt, og bare 10 % gjennom banklån. Men bruttoinvesteringene målt i forhold til verdiskaping er bare rundt 14 %, sammenliknet med 18 % i gjennomsnitt andre utviklingsregioner.

Finansiell dybde målt ved kreditt til privat sektor i økonomien som prosent av BNP øker sakte fra et lavt nivå. Medianverdien for landene i Afrika sør for Sahara økte fra rundt 8 % i 1996 til drøyt 20 % i 2017, mot langt over 100 % i de fleste industriland. I Sør-Afrika utgjør denne kreditten 150 % av BNP.

Diskusjonen om «financial repression» og finansmarkedsliberalisering

For å forstå utviklingen i finansmarkedene i utviklingsland, slik som i Afrika sør for Sahara, er det viktig å kjenne til diskusjonen som har vært. I 1973 kom bøker av to tidligere kolleger, (McKinnon, 1973) og (Shaw, 1973) som danner grunnsteinen for de senere finansmarkedsreformene som Verdensbanken og IMF påla utviklingsland. Bøkene fokuserte på skadevirkninger av at myndigheter grep inn i hjemlige finansmarkeder for å sikre billig finansiering til myndighetene eller til utvalgte næringer og bedrifter, såkalt «financial repression».

Det kan for eksempel skje ved å sette lave innskuddsrenter, pålegge plasseringsplikt for banker i offentlige papirer med lav avkastning, kreve lave renter overfor enkeltnæringer eller staten, med følge høye renter eller kreditttrasjonering for de som ikke er favorisert. Forfatterne argumenterte for at inngripen som satte lave innskuddsrenter gir lavere sparing i samfunnet og dermed lavere investeringer.

De argumenterte også med at favorisering av enkeltbransjer gjør at de blir for kapitalintensive og at det skjer sløsing med kapital, samtidig som andre med betalingsvillighet mangler kapital. Finansiell fordypning (som i dag ofte måles ved volumet av kreditt til private i forhold til BNP) er viktig fordi det gir økt mulighet for firmaer med ideer, men uten kapital til å realisere dem.

I følge forfatterne reduserer inngripen både sparing og investeringer og gir en ikke-optimal fordeling av investeringene. De to bøkene har en horisont hvor det ses bort fra positive ringvirkninger av investeringer som ikke tilfaller investor, for eksempel teknologispredning og økte lønninger.

Det er med bakgrunn i slike vurderinger at en har gjennomført finansmarkedsreformer i fattige land, og satser på «effektive kapitalmarkeder» hvor kapitalstrømmene styres av privat avkastning og risiko.

Det er en del problemer med teoriene. Forfatterne tenkte seg at husholdningene sparer, og at økt kredittliberalisering ville medføre både økt rente og økt sparing, men realiteten er at også forbrukere får mer tilgang til kreditt, slik at sparing typisk reduseres. Forfatterne tenkte seg at finansinstitusjonene formidlet kreditt i sterk konkurranse. I virkeligheten er konkurransen ofte begrenset og de utnytter informasjonsfordelen mot kundene, slik en ser i Afrika sør for Sahara.

(Misati & Nyamongo, 2011) peker på at et stort antall afrikanske land fjernet administrativ kontroll med renter på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet og gikk over til markedsbaserte renter. Det var ventet at konkurranse ville redusere differansen mellom innlåns og utlånsrenter. Det motsatte skjedde. Forfatterne peker på at dette reflekterer en kombinasjon av oligopolistisk bankvesen med begrenset konkurranse om innskudd, høye reservekrav og offentlig opplåning. De peker på at det er hindring for private bedrifter å låne at de ofte har mangel på sikkerhet.

Tradisjonen etter McKinnon & Shaw tenkte seg at mer finansiell fordypning var et nesten ubetinget gode, men vi snakker her om bruttogjeld, og finanskrisen fra 2008 viser at store balanser også skaper store problemer, til og med i utviklede land. (Chong, et al., 2017) peker på at det har vært en svært rask vekst i kreditt relativt til BNP i avanserte økonomier. I 1990 var kreditten drøyt 70 % av BNP, i forkant av finanskrisen i 2008 rundt 120 % av BNP. De viser til at en rekke studier nå peker på at for mye finans er skadelig for økonomien fordi den trekker menneskelig kapital vekk fra mer produktive deler av økonomien, øker makroøkonomisk og finansiell sårbarhet, og gir sterkere konjunkturoppgang og nedgang. De viser til litteratur som indikerer at vippepunktet er rundt 90% av BNP.

Over tid har forskningen mest fokusert på virkning av omfanget av samlet kreditt, men det spiller også rolle hvem som får kreditten. Kreditt til bedrifter bidrar i gjennomsnitt til bedre utenriksøkonomi og høyere økonomisk vekst. Kreditt til husholdninger øker konsum og netto import. Større andel kreditt til bedrifter er både forbundet med mer industri og mindre inntektsforskjeller (Beck, et al., 2012).

(Buyukkarabacak & Krause, 2009) finner i framvoksende økonomier at utlån til forbrukerne har negativ effekt på handelsbalansen, og utlån til bedrifter har positiv effekt. Land med mer kreditt til husholdningene har større risiko for krise og svakere utenriksøkonomi. De pekte på at data for framvoksende økonomier viser at det er kreditt til husholdningene snarere enn kreditt til bedriftene som vokser. De peker på at en høyere andel av kreditt til husholdninger i samlet kreditt kan fortrenge investeringer, spesielt i land hvor aksjemarkedet og obligasjonsmarkedet ikke er godt utviklet for å finansiere investeringer.

(Jappelli & Pagano, 1994) studerte sammenhengen mellom samlet lån til husholdningene og maksimal låneandel ved boligkjøp, og nasjonal sparing og økonomisk vekst, for 30 land, de fleste i OECD, i perioden 1960-1985. Det var en nær sammenheng mellom maksimal låneandel og samlet utlån til husholdningene. En ett prosent økning i utlån til husholdninger som andel av netto nasjonalprodukt, reduserer netto sparing med 0,3 prosentpoeng av NNP. Når låneandelen for å kjøpe bolig øker med 10 prosentpoeng av boligens verdi, reduseres årlig økonomisk vekst med 0,36 prosentpoeng. I Norge var maksimal låneandel på 1970-tallet 75 %, i Sør-Korea 30 % og Taiwan 40 %.

(Bezemer, et al., 2014) studerte 46 utviklede og framvoksende land i perioden 1990-2011. De finner at i gjennomsnitt er virkningen på økonomisk vekst av størrelsen på bankkreditt i forhold til BNP, negativ. Årsaken er at veksten i kreditt i forhold til BNP i perioden mye har dreid seg om kreditt til eiendomsmarkedet og til andre verdiplasseringer, inklusive boliglån. Andelen til ikke-finansielt næringsliv i samlet kreditt har falt kraftig. Den første typen kreditt har negativ effekt på BNP-vekst, den siste positiv effekt. De peker på at antakelsene som ble gjort om finansiell utvikling og vekst i på

1960-, 1970- og 1980-tallet nødvendigvis ikke lenger gjelder. Verden kan ha fått for mye finansiell utvikling.

(Andersen, et al., 2012) går gjennom litteraturen og er skeptiske til viktigheten av kredittliberalisering, og viser til den høye veksten i Europa etter 2. verdenskrig og til Kina. De finner at Afrika har gjennomført omfattende kredittliberalisering, og betydelig raskere enn i både Øst- og Sør-Asia. Et robust resultat, som også er funnet av mange, er imidlertid at finansmarkedsliberalisering bidrar til høyere FDI og lavere inflasjon.

Mens (O'Toole, 2014) finner at kredittliberalisering i utviklingsland typisk letter bedrifters tilgang på kreditt, i den forstand at de ikke lenger er kredittrasjonert, finner han det motsatte i Afrika sør for Sahara. Liberaliseringen har gjort det vanskeligere for bedrifter å få kreditt. Han har ingen god forklaring på dette, bortsett fra at Afrika sør for Sahara er mindre utviklet.

En rapport utgitt av den asiatiske utviklingsbanken (ADB) (Estrada, et al., 2015) finner at for utviklingslandene samlet er det nå en negativ effekt på BNP-vekst av økt finansiell fordypning. Men i utviklingsland som er medlemmer i ADB er virkningen klart positiv. Forfatterne har ikke skilt mellom ulike mottakere av kreditten, og har ingen klar oppfatning av hvorfor disse landene skiller seg ut. Men tidligere i notatet har de vist til at Kina har et relativt lukket finansielt system, men har hatt stor finansiell fordypning. (Historisk har jo også Sør-Korea og Taiwan hatt betydelig finansiell fordypning, men kreditten var prioritert til industri og næringsliv). Det er grunn til å anta at i medlemmene i ADB, inkludert Kina og Vietnam, går mye av kreditten til industri og annet næringsliv.

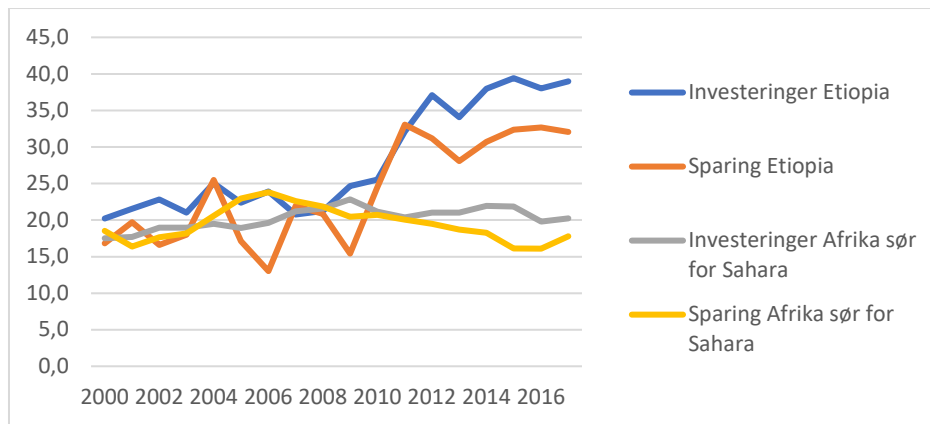
McKinnons & Shaws eksempler er mest knyttet til importsubstitusjon i Latin-Amerika og Afrika og lite til øst-asiatiske erfaringer. Unntaket er Sør-Korea hvor Shaw hadde vært rådgiver. Shaw berømmer Sør-Korea for å etter hvert ha satt opp innskuddsrentene da inflasjonen tok av tidlig på 1960-tallet, så innskuddene økte, men er kritisk til finanssystemet, som var langt fra McKinnons & Shaws idealer. Men BNP- veksten viste seg å bli over 10 % årlig på 1970-tallet.

Argumentene fra McKinnon & Shaw brukes rund baut mot offentlige inngrep, og argumentene er i dag en sentral referanse for Verdensbanken og IMF i endringen av kredittsystemet i Etiopia. Målet er også her å innføre «effektive finansmarkeder». Etiopia har laget et finanssystem som er kopi av Øst-Asia, særlig Sør-Korea, og har produsert Afrikas høyeste spare- og investeringsrater, se figur 7 (og også trolig de høyeste BNP-vekstratene og den raskeste fattigdomsreduksjonen).

Etiopia har gjort det gjennom å øke antall bankfilialer fra 600 til 5000 på 10 år, prioritere investeringsvarer i importen (nesten 40 % av importen (som Sør-Korea), mot 15 % i Ghana, noe som trolig er normalt nivå i Afrika), ved å begrense offentlig forbruk (9-10 % av BNP, som Sør-Korea i en tidlig fase, mot over 13 % i regionen), ved at private kommersielle banker må plassere tilsvarende 27% av utlån i obligasjoner i den etiopiske utviklingsbanken, og ved at det sosiale sikkerhetsnett på landsbygda dreier seg om arbeid på infrastrukturprosjekter. Det er lett å spare, men vanskelig å låne for husholdningene. I 2018 hadde husholdninger bare 6% av kreditten gitt av kommersielle banker, og kravet til sikkerhet var høyt. Etiopia har også satset på familieplanlegging og lagt til rette for å utnytte demografisk dividende, se siste avsnitt i notatet. Det gjorde også Sør-Korea.

Etiopia har også lagt til rette for Foreign Direct Investment (FDI), gjennom skattefavourisering, infrastruktur og prioritering av strøm til FDI-prosjekter. FDI nådde 5,7 % av BNP i 2016, men falt til 2,6 % av BNP i 2019 pga. uroen i landet. Dette er fortsatt høyere enn i Afrika sør for Sahara samlet.

Figur 7. Investering og sparing som prosent av BNP. Etiopia og Afrika sør for Sahara

Kilde: IMF World Economic Outlook Database

En del av kritikken mot det etiopiske systemet er utvilsomt berettiget (for lave innskuddsrenter (som Sør-Korea på tidlig 1960-tall), for mange krevende investeringsprosjekter, og behov for en noe større privat sektor). Slike problemstillinger har blitt håndtert relativt greit av mange land i Øst- og Sørøst-Asia.

Det er vinnere og tapere på disse reformene. Blant vinnerne er eierne av etiopiske finansinstitusjoner som vil få høyere avkastning, internasjonale finanskonsern som etter hvert vil bli invitert inn i Etiopia, middelklassen i byene og de rikere delene av befolkningen som vil få høyere avkastning på sparingen sin og mye lettere for å låne. Blant taperne er offentlig sektor som får klart dyrere finansiering og de mange på landsbygda og i byene som taper på reduserte investeringer i økonomien.

Kan land finansiere rask utvikling gjennom opplåning?

Det er naturlig å tenke seg at kapital nærmest av seg selv skal flyte fra områder med rikelighet men lav avkastning, til områder med knapp kapital og rikelighet av arbeidskraft. Empiriske studier indikerer imidlertid at utviklingsland som finansierer en større andel av investeringene selv, framfor å låne, også har klart høyere økonomisk vekst over tid (Prasad, et al., 2007) og (Alzenman, et al., 2007).

(Bresser-Pereira & Gala, 2009) peker på at hypotesen om at utenlandsk kapital kan erstatte innenlandsk ikke stemmer i praksis. De peker på at empiriske studier stort sett viser at utenlandsk opplåning medfører at for hver dollar som lånes ute reduserer nasjonal sparing med 0,5 USD. Dvs. halvparten av opplåningen blir økt forbruk, halvparten realinvesteringer.

De peker på at virkningen av opplåning avhenger av om det er gode investeringsmuligheter eller ikke. Hvis det er gode investeringsmuligheter reduseres nasjonal sparing mindre og investeringene blir større. De viser til at flere øst-asiatiske land har holdt høy nasjonal sparing og holdt valutakursen sin nede og dermed vokst raskere.

De beskriver en mekanisme som er velkjent for oss i Norge, og som er noe av bakgrunnen for oljefondet og handlingsregelen, nemlig at når man tar valutainntekter inn i økonomien, gir dette realappresiering. Det blir billigere å importere og lavere eksportinntekter som følge av dårligere konkurranseevne.

Denne mekanismen gjør seg også gjeldende for bistand i utviklingsland, landene får ressurser, men det bidrar også til appresiering. Dette har vært et problem knyttet til land med mye bistand i Afrika sør for Sahara. Når mottaker og giver legger til rette for produktive investeringer virker bistanden

mest positivt, jf. Marshallplanen og bistand til Sør-Korea. Flere studier viser imidlertid at bistand i gjennomsnitt har en klar positiv effekt på BNP-vekst, noe som ikke er tilfelle med opplåning.

(Rodrik, 2000) peker på at det i praksis ikke er mulig å låne svært mye før et land får problemer: “As a matter of accounting, investment has to be financed by saving, from either domestic or foreign sources. In only a few high-investment countries has foreign saving accounted for more than 20 percent of investment over long stretches of time. In an economy investing, say, 30 percent of its gross domestic product (GDP), relying on foreign saving beyond this limit would imply running a persistent current account deficit in excess of 6 percent of GDP, which would be courting disaster. Hence, the critical importance of domestic saving in economic growth follows from a few straightforward facts of life.”

Barry Eichengreen er en av verdens fremste eksperter på finansmarkedene, og har vært sentral rådgiver for IMF. Han er medforfatter på en studie av utenlands-finansiering, som først ble publisert av den interamerikanske utviklingsbanken (IDB), og så som tidsskriftartikkel (Cavallo, et al., 2018). Den sannsynliggjør at i Afrika sør for Sahara har mesteparten av kapitalimporten/utenlands-opplåningen forsvunnet i forbruk og ikke i investeringer.

Forfatterne studerte sammenhengen mellom underskudd i utenriksøkonomien og økonomisk vekst for 135 land, hvorav 35 i Afrika sør for Sahara i perioden 1970-2013. De sammenliknet episoder med varighet på minst 10 år med gjennomsnittlig driftsbalanseunderskudd på over 4 %, 6 %, 8 % og 10 % av BNP, sammenliknet med kontrollperioder.

Når en så på episoder med minst 4 % driftsbalanseoverskudd sammenliknet med kontrollperiodene i samme region, var andel episoder 58 % i Afrika sør for Sahara, 30 % i Asia og 31 % i Latin-Amerika. Dvs. andelen episoder med høye underskudd i utenriksøkonomien var mye større i Afrika sør for Sahara enn i de andre regionene.

Forfatterne fant at det ikke var signifikant forskjell mellom kontrollperiodene og underskudds-episodene når det gjaldt eksport som andel av BNP. I kontrast til dette, var import i forhold til BNP mye høyere i episodene enn under kontrollsituasjonen. Bare en liten del av dette var investeringsvarer. I tabell 3 viser jeg situasjonen med minst 4 % underskudd av BNP (I episodene med høyere minsteunderskudd er situasjonen verre). Importen var 48 % av BNP, i kontrollsituasjonen 35 %. Den store forskjellen mellom underskudds-episodene og kontrollperiodene var den mye lavere nasjonale sparingen i underskudds-episodene.

Tabell 3. Noen av faktorene knyttet til vedvarende driftsbalanseunderskudd over 4 % av BNP, for utviklingsland

	Episode	Kontroll
Driftsbalanse, % av BNP	-10,1	1,2
Eksport, % av BNP	34,0	34,2
Import, % av BNP	47,9	34,5
Netto FDI, % av BNP	4,4	2,3
BNP-vekst, %	5,6	5,4
Sparerate, %	14,0	23,7
Investeringsrate % av BNP	23,4	22,4
Utenlandsgjeld, % av BNP	74,2	44,8

Kilde: (Cavallo, et al., 2018)

I tilfellene med svært høye underskudd i utenriksøkonomien er det minimalt av utenlands-opplåningen som ender som økte investeringer. Spareraten i tabell 3 er redusert med 10 % av BNP

sammenliknet med kontrollsituasjonen. Forfatterne peker på resultatet av deres studie som enda en «nail in the coffin» for teorien om at land kan ha store driftsbalanseunderskudd, bare det er i privat sektor. Episodene er også forbundet med høyere andel konsesjonell gjeld, konsistent med det høye antallet episoder i lavinntektsland. Forfatterne oppsummerer:

“While many of these episodes are in countries where official finance is important, we also identify episodes where a substantial fraction of domestic investment is financed by private capital inflows. Although there is evidence of a positive growth effect of such inflows in the short run, that positive impact dissipates after 5 years and turns negative over longer horizons. Many such episodes end abruptly, with compression of the current account and sharp slowdowns in investment and growth. Summing over the inflow (current account deficit) episode and its aftermath, we find that growth is slower than when countries rely on domestic savings. The implication is that financing growth and investment out of foreign savings, while not impossible, is risky and too often counterproductive.”

(Catao & Milesi-Ferretti, 2013) studerte forholdet mellom utenlandsgjeld og krise i 70 land (hvorav 41 framvoksende) i perioden 1970-2011. De fant at både størrelsen på driftsbalansen og gjeld i forhold til BNP var viktige prediktorer for krise. Balansepunktet der risiko for krise øker mer bratt er når fordringer på landet i utenlandsk valuta passerer 50 % av BNP. Høyere Foreign Direct Investment (FDI) er forbundet med bedre økonomiske utsikter og redusert risiko for krise.

Foreign Direct Investment

FDI er klart bedre enn lån, fordi det dreier seg om investeringer, og fordi FDI kan bidra til teknologioverføring. FDI øker ikke et lands gjeld, og investor må ta tapet ved en feilinvestering, men investor skal ha avkastning på investeringen.

FDI til Afrika sør for Sahara er begrenset og mye konsentrert i naturressurser og i telekommunikasjoner. FDI nådde en topp i 2015 på 45 mrd. USD, og er siden falt og var knapt 32 mrd. USD i 2019, 1,75 % av BNP i regionen ifølge UNCTADStat.

En mye sitert artikkel, (Borensztein, et al., 1998) studerte 69 utviklingsland over en periode på to tiår, og fant i gjennomsnitt ingen signifikant effekt av FDI på økonomisk vekst. Veksten øker signifikant når vertslandet er over et visst nivå på menneskelig kapital målt ved utdanning. Da er FDI viktig for teknologioverføring. Med lav menneskelig kapital ble FDI målt til å kunne ha en negativ effekt på BNP-vekst. Litt i tråd med dette fant (Almfraji & Almsafi, 2014) at FDI har positiv effekt på vekst i utviklingsland som er over et visst inntektsnivå, men ikke i land med lavere inntekt. Begge disse studiene kan kanskje reflektere at FDI til fattige land ofte går til land med «ressursforbannelse».

(UNCTAD, 2013) peker på at Afrika bare har liten andel av globalt FDI, og at strømmen i hovedsak er konsentrert om få ressursrike land. Erfaring fra land med suksess viser at bidraget fra FDI til utvikling i vertslandet er størst i land hvor den hjemlige foretakssektoren er godt utviklet. Slik sett er FDI en laggende variabel i utviklingsprosessen ifølge rapporten. UNCTAD argumenterer med at FDI er komplementært til hjemlige investeringer, og ikke må overskygge innsats for å øke hjemlig investering og sparing.

Det er vanskelig å tiltrekke FDI når det er lav avkastning og stor usikkerhet. Vesten søker å øke FDI gjennom å subsidiere med bistandsmidler, såkalt blended finance. Ord som innovativ, katalytisk og transformerende er mye brukt. Det har vært snakk om «from billions to trillions». (Attridge & Engen, 2019) fant imidlertid at hver USD i bistand til formålet, bare utløste 75 cent privat finansiering, og bare 37 cent i lavinntektsland, og omtaler dette som «billions to billions».

Kapitalflukt

Det skjer en betydelig kapitalflukt fra Afrika sør for Sahara, men det er usikkerhet om omfanget (Johannesen & Pirtilla, 2016). Såkalte "illicit capital flows" dreier seg om grensekryssende overføringer av penger eller verdipapirer knyttet til illegal aktivitet (slik som ulovlig opptjening og ulovlig flytting for å unngå skatt), men også om lovlig, aggressiv skatteplanlegging.

En metode for å anslå omfanget er å ta utgangspunkt i den statistiske feilen (errors and omissions) i et lands betalingsbalanse, og forutsette at denne reflekterer ulovlig kapitalflukt. Dette gir urealistisk høye tall. En komplementær metode er å søke å anslå feilprising av varer og tjenester (transfer pricing). Disse transaksjonene er en del av handelsstatistikken. Også her er det store komplikasjoner knyttet til anslag. (Ofstad, 2018) mener at tidligere samlede anslag på 50 mrd. USD nesten er tatt ut av lufta. Han peker også på at bare rundt 20-30 % ville havnet i en statskasse.

(UNCTAD, 2020) anslår at kapitalflukten fra Afrika som fanger feilprising av handel og andre transaksjoner på handelsbalansen var 88,6 mrd. USD årlig i perioden 2013–2015, tilsvarende rundt 3,7% av afrikansk BNP. Kapitalflukten er mye konsentrert om Nigeria, Egypt og Sør-Afrika.

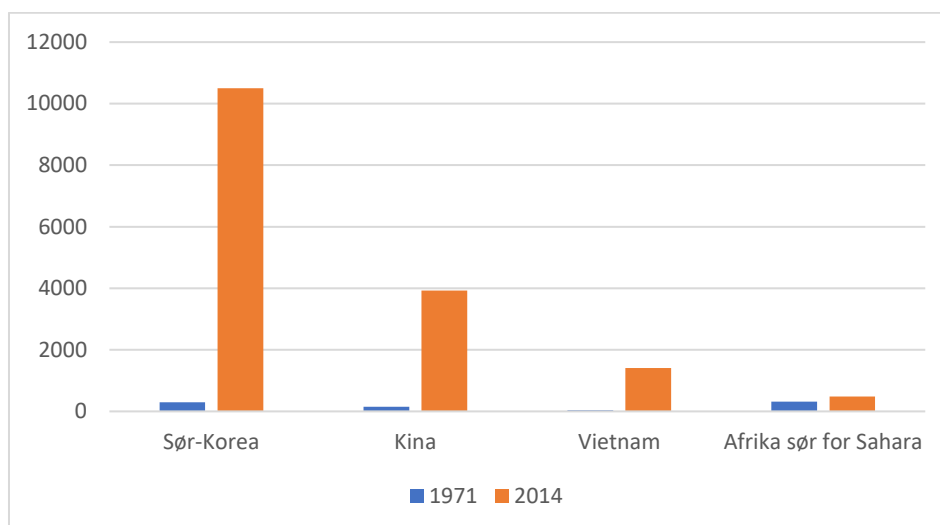
(Johannesen & Pirtilla, 2016) viser til beregninger av G. Zucman om at 500 mrd. USD fra Afrika er plassert i skatteparadis. Zucman anslår at det årlige skattetapet som følge av dette er 14 mrd. USD. Dette tar ikke hensyn til skattetapet knyttet til årlige «illicit flows» fra Afrika til skatteparadis.

Det er viktig å redusere kapitalflukten. Det fokuseres mye på skattetapet knyttet til «illicit flows», men disse strømmene går også ut over investeringsnivået i Afrika. En del litteratur peker på at dersom lønnsomheten i næringslivet i Afrika økte og forutsigbarheten, ville det også kunne bidra til redusert kapitalflukt, akkurat som lønnsomhet bidrar til mer FDI.

Kraftsektoren

Globalt er det landene som har satset på god forsyningssikkerhet for elektrisitet for næringslivet som har fått til rask industrialisering, høy økonomisk vekst, og som derfor også har fått til rask kraftutbygging og elektrifisering også av husholdningene. Figur 8 viser strømforbruk per innbygger i 1971 og 2014. I Sør-Korea, Kina og Vietnam er forbruket 30-doblet, i Afrika sør for Sahara er det økt en halv gang. Rundt halvparten av strømforbruket skjer i Sør-Afrika.

Figur 8. Elektrisitetsforbruk (kWh) per innbygger

Kilde: World Development Indicators

Nest etter tilgang på kreditt, oppgir bedriftene i Afrika sør for Sahara strøm som største hinder for virksomheten. Tabell 4 viser resultater fra Verdensbankens Enterprise Surveys. Det er et høyt antall strømvbrudd med lang varighet i Afrika sør for Sahara.

76 % av bedriftene i regionen klager over strømvbrudd, med 8,5 avbrudd i måneden, hvert med gjennomsnittlig varighet på 6,5 timer. Situasjonen mht. forsyningssikkerhet synes heller ikke å ha bedret seg over tid, snarere tvert om.

Bedriftene blir utsatt for omfattende strømransjering og ikke-planlagte avbrudd. Både høye kostnader ved generatorstrøm, og flere spørreundersøkelser illustrerer at bedrifter har høy betalingsvillighet for stabil nettstrøm, men at de får ikke strøm selv om de kan og vil betale for den.

Bedriftene som melder om avbrudd sier dette reduserer årlig salg med 8,1%. Viktigere enn redusert salg det enkelte år, er at situasjonen gir redusert overskudd og lave investeringer, hvorav en betydelig brukes på generatorer.

Mange studier har funnet negative effekter av manglende forsyningssikkerhet på næringsliv, industri og sysselsetting. Problemet med spørreundersøkelser på dette området, er at det i land med dårlig strømforsyning naturlig nok knapt finnes næringsliv som er særlig avhengig av elektrisitet.

En komplikasjon ved statistiske analyser av temaet, er at i land med mye industri er det sterke interesser for å sikre god forsyningssikkerhet. Dvs. årsakssammenhengen mellom forsyningssikkerhet og produksjon går begge veier. En må ta i bruk såkalte instrumentvariable, slik det er gjort i de to studiene referert nedenfor, basert blant annet på data fra Enterprise Surveys.

Tabell 4. Forsyningssikkerhet for elektrisk kraft for bedrifter

	Per cent of firms experiencing electrical outages	Number of electrical outages in a typical month	If there were outages, average duration of a typical outage (hours)	If there were outages, average losses due to electrical outages (% of annual sales)	Per cent of firms owning or sharing a generator
Sub-Saharan Africa	76	8,5	6,5	8,1	52
South Africa (2007)	45	0,9	4,5	1,6	18
Tanzania (2013)	86	8,9	6,3	15,1	43
Ghana (2013)	89	8,4	7,8	15,8	52
Nigeria (2014)	78	32,8	11,6	15,6	71
Vietnam (2015)	26	0,2	7,5	2,2	25
China (2012)	34	0,1	5,0	1,3	8
Thailand (2016)	9	0,2	1,7	4,1	0,4
Malaysia (2015)	19	0,1	3,8	1,8	11

Kilde: World Bank Enterprise Surveys (World Bank, u.d.).

(Cole, et al., 2018) studerte virkningen av dårlig forsyningssikkerhet og strømutkoplinger på omsetningen i bedriftene i 14 land i Afrika sør for Sahara, som utgjør mesteparten av regionens økonomi. De fant at om forsyningssikkerheten på strøm hadde vært slik den var i Sør-Afrika i 2007 ville omsetningen vært 85 % høyere i bedriftene som har generator og 117 % høyere i de uten generator.

(Andersen & Dalgaard, 2013) studerte hvordan strømvbruddene påvirket BNP per innbygger i 39 land i regionen i perioden 1995-2007. De fant at om forsyningsikkerheten hadde vært som i Sør-Afrika ville årlige vekst i BNP per innbygger i regionen (utenom Sør-Afrika) vært 2 prosentpoeng høyere, og forskjellen i vekstrater (variasjonen) mellom land ville dessuten vært redusert med rundt 20 %. Forfattere peker på at disse tallene understreker viktigheten av å løse kraftkrisen i Afrika.

Det er verdt å merke seg at i land som har prioritert industrialisering og økonomisk utvikling, slik som Kina, Vietnam, Thailand og Malaysia er det bare en mindre andel som rapporterer om strømvbrudd, og avbrudd skjer da bare 0,1-0,2 ganger per måned. Dette er også land som på grunn av høy økonomisk vekst også har fått til landsbygdelektrifisering.

Elektrifisering i Afrika sør for Sahara

Hovedgrunnen til strømforsynings situasjonen i Afrika sør for Sahara er så utfordrende er at en knytter nye abonnenter, særlig husholdninger, til strømmettet selv om det mangler strøm, og til priser langt under det som gir kostnadsdekning. Næringslivet rammes dobbelt, det avgir strøm, blir strømrasjonert, samtidig som dårlige finanser i kraftselskapene bremser kraftutbygging. Situasjonen er svært negativ for statsfinanser og gjeld. Underskuddene i kraftselskapene må dekkes over statsbudsjettet, og svak utvikling i BNP og sysselsetting svekker skatteinngangen.

På grunn av lav befolkningstetthet, lav inntekt og lavt strømforbruk per husholdning blir kostnadene ved å levere strøm via fastnettet til husholdningene svært høye per kWh, og det er betydelige subsidier. (Trimble, et al., 2016) fant at av 39 land i regionen hadde kraftselskapene kostnadsdekning i kun 2 land. I gjennomsnitt dekket strømtarifene bare 66 % av kostnadene, og de årlige underskuddene i kraftselskapene lå rundt 1 % av BNP. Det står klart at om en skulle greid å knytte til en stor andel av befolkningen med dagens tariffer, ville underskuddene bli flere prosent av BNP.

(Huenteler, et al., 2017) har studert hvordan kostnadsdekningen har utviklet seg over tid. På 1980-tallet hadde Afrika sør for Sahara tariffer som lå over langsiktig marginalkostnad, og høyere kostnadsdekning enn andre regioner. En studie av 8 land i perioden 1955-70, inkludert Etiopia og Ghana, viser at alle strømselskapene drev med overskudd, typisk avkastning på kapitalen var 8-9 %. I 123 kraftprosjekter globalt støttet av Verdensbanken i perioden 1966-84 var gjennomsnittlig avkastning 7,9 %. Som beskrevet i (Trimble, et al., 2016) ser bildet i Afrika sør for Sahara nå helt annerledes ut.

(Aklin, et al., 2018) har studert hva som forklarer graden av elektrifisering av husholdningene, målt ved tilknytninger til nettet. De studerte 124 land som ikke var med i OECD i perioden 1949-2015. De fant at BNP per innbygger er viktigste forklaringsfaktor. Ved BNP per innbygger på 3000 USD (i faste 2010-priser) er samlet elektrifisering 75% og landsbygdelektrifisering 50% i gjennomsnitt. Også befolkningstetthet spiller en viktig rolle. En økning i befolkningstetthet med 100 personer per kvadratkilometer øker samlet elektrifisering med 2,7 prosentpoeng og landsbygdelektrifisering med 5,2 prosentpoeng.

I 2019 var BNP per innbygger i Afrika sør for Sahara 1669 USD (2010-priser), dvs. drøyt halvparten av nivået som i gjennomsnitt gir 75 % samlet elektrifisering og 50 % landsbygdelektrifisering. Mange av landene har betydelig lavere inntektsnivå enn dette. Dessuten har regionen lav befolkningstetthet og høye kostnader ved utbygging.

Vestlige industriland og utviklingsland som raskt har redusert fattigdommen har alle subsidiert egen landsbygdelektrifisering. Men de passet på forsyningsikkerheten til næringslivet.

Landsbygdelektrifisering kom gjerne ved høyere BNP og høyere produktivitets- og inntektsnivå på landsbygda, med større etterspørsel etter strøm, enn det en ser i Afrika i dag.

Det var spesielt tilfelle i dagens industriland. Da vi i Norge kom i mål med elektrifisering av husholdningene i 1960 var BNP per innbygger 23 000 USD (2010-priser). I 1950 med et inntektsnivå på rundt 15 000 USD manglet fortsatt 13 % av husholdningene strøm. Hovedprinsippet i finansiering av kraft i Norge var selvkost, og vi brukte el-avgiften til å subsidiere landsbygdelektrifisering. I USA hadde mindre enn 10 % av de 6 millioner gårdsbrukene strøm i 1930, men de hadde et moderne jordbruk med 1 million traktorer og 700 000 lastebiler. Mellom 1930 og 1950 ble landsbygda elektrifisert gjennom subsidierte lån fra føderale myndigheter.

I de fleste land i Afrika sør for Sahara går nå en betydelig større andel av elektrisiteten til husholdninger og en tilsvarende mindre andel til næringslivet, enn i land i Øst- og Sørøst-Asia. Forbruket i husholdningene er likevel svært lavt, fordi samlet kraftkonsum per innbygger vokser så sakte. Konsum per innbygger i Afrika samlet økte fra 0,5 MWh per innbygger i 1990 til 0,6 MWh i 2018, ifølge IEAs hjemmeside. I Vietnam økte det fra 0,1 MWh til 2,4 MWh i samme periode.

(Peters & Sievert, 2016) viser til anslag om at det vil koste 640 milliarder USD å sikre alle tilgang på elektrisitet innen 2030. Over halvparten av de uten tilgang er i dag i Afrika sør for Sahara. Forfatterne sammenliknet virkninger av landsbygdelektrifisering i Afrika sør for Sahara, med effekter av landsbygdelektrifisering i Asia, Latin-Amerika og Sør-Afrika. De positive effektene en finner i disse regionene er knyttet til økt mulighet for arbeid utenfor jordbruket, utdanning, og helse, bl.a. knyttet til luftveissykdommer. Dette gjenfinnes i liten grad i en afrikansk kontekst. Forskerne finner ved å gå gjennom data fra flere afrikanske land, at det skjer en positiv utvikling i regi av det enkelte hushold, som kjøper inn LED-lys med batteri, noe som er med å dekke behovet for lys og kan erstattet parafin til belysning.

Forfatterne finner ikke positive effekter av elektrifisering på inntektsgivende arbeid eller på utdanning. Tilgang på elektrisk lys fører i stor grad bare til at barn flytter lekselesingen fra dagtid til kveldstid uten at samlet tid øker. De voksnes arbeidstid påvirkes ikke, og det skjer ikke et skift til arbeid utenfor jordbruket. Småskalavirksomhet er først og fremst hindret ved at det er manglende infrastruktur for markedsadgang. Elektrisitet løser ikke dette problemet. Dessuten er befolkningen på landsbygda i Afrika sør for Sahara i all hovedsak bønder, som ikke driver med annet enn jordbruk. Forfatterne viser til annen forskning om at landsbygdelektrifisering har lite effekt på næringslivet på landsbygda.

Selv de som er tilknyttet nettet, de rikeste gruppene, er så fattige at de ikke har råd til noe særlig med elektriske apparater. Forbruksnivået av elektrisitet der folk er tilknyttet er ekstremt lavt, og kan dekkes av et frittstående solar-home-system.

Forfatterne viser til forskning som viser at en betydelig andel ikke knytter seg til selv om det kommer muligheter. Deres egne studier av Rwanda viser at bare 60 % knyttet seg til og at de resterende ikke hadde råd. Forfatterne viser til at kostnadene per tilknytning ifølge en Verdensbankstudie fra 2009 er mellom 730 USD og 1450 USD. Forfatterne fant liknende tall fra Rwanda (som jo har svært høy befolkningstetthet, og dermed burde ha lave kostnader).

Også Africa's Pulse 17 (World Bank Group, 2018a) viser til flere studier som indikerer at det er mer begrenset effekt av nettutbygging i Afrika sør for Sahara enn andre steder, selv om en studie fra Ghana var relativt positiv. Verdensbanken mener at utvidelse av det nasjonale nettet til de ofte

mindre folketette og fjerntliggende områdene ofte har lite effekt på økonomisk utvikling pga. de begrensede beløpene folk kan betale for elektrisitet.

Riksrevisjonen har tilsvarende funn. (Riksrevisjonen, 2014) har gått gjennom den norske bistanden til ren energi i perioden 2000-2013. Satsingen hadde et fattigdomsmål. Riksrevisjonens undersøkelse omfattet i hovedsak bistand til de 7 prioriterte hovedsamarbeidslandene for ren energi, som mottok om lag 3,9 milliarder kroner i bistand til ren energi i perioden 2000-2013. Rapporten hadde fokus på Mosambik og Tanzania. Riksrevisjonen fant at norsk bistand i perioden i liten grad hadde bidratt til å øke tilgangen på ren energi og i liten grad hadde nådd de fattigste. Rapporten pekte på at satsingen kombinert med at de statlige kraftselskapene satte strømprisene lavere enn sine kostnader bidro til å svekke selskapenes økonomi. Riksrevisjonen anbefalte i rapporten at en vurderer hvordan framskritt innen fornybarteknologi kan utnyttes bedre for å bidra til økt og mer stabil kraftproduksjon og nå mer effektivt ut til den fattige delen av befolkningen.

IEAs Africa Energy Outlook 2019 (International Energy Agency, 2019) anslår at 55 % av husholdningene i Afrika sør for Sahara ikke hadde tilgang på strøm i 2018. Antallet uten strøm nådde en topp på 610 millioner i 2013, og var 595 millioner i 2018. I IEAs hovedalternativ anslås antallet å gå ned til rundt 530 millioner i 2030. 6 land anslås da å få full dekning: Sør-Afrika, Etiopia, Ghana, Kenya, Rwanda, og Senegal. IEA anslår at antall uten tilgang til «clean cooking» vil øke fra rundt 900 millioner til knapt 1 milliard i 2030.

IEA la til grunn at BNP i regionen (utenom Sør-Afrika) vokser med 5 % årlig perioden 2018-2030, og at det investeres i gjennomsnitt 45 milliarder USD årlig i kraftforsyning i perioden 2018-2040. De siste 5 årene har investeringene imidlertid ligget rundt 20 milliarder USD årlig, med et privat bidrag på 4,5 milliarder USD, som må øke kraftig om IEAs referansebane skal oppnås. IEA peker på de store utfordringene knyttet til økonomien i kraftsektoren, lønnsomheten av investeringer og til forsyningssikkerheten på strøm.

Min vurdering er at store områder på landsbygda neppe uansett vil kunne tilknyttes hovednettet på lenge. Men fallende pris på solkraft, bedre batteriteknologi, energieffektivt LED-lys og betaling med mobiltelefon legger til rette for lokale løsninger. Det viktigste for reduksjon av fattigdom er imidlertid industrialisering og jobbskaping. Dette krever mer kraft i nettet og stabilitet og likevekt i markedet. Ny, fornybar energi er typisk ikke regulerbar, men eksistensen av mye kraftproduksjon med stabil grunnlast, og betydelig med regulerbar vannkraft, gjør at ny, fornybar kraft med noe omtanke kan passes godt inn.

Kraftpolitikken bidrar sterkt til lave investeringer i regionen. Det er lite fristende for private i eller utenfor regionen å investere i en sektor hvor motparten er offentlige foretak som driver med store tap, er dårlige betalere og eies av stater med stor gjeld. Den manglende forsyningssikkerheten undergraver dessuten lønnsomheten overalt i næringslivet, og særlig i industrien som er spesielt avhengig av strøm. Dette er trolig en viktig grunn til at det kommer lite investeringer til Afrika og også til regionens egen lave sparing og investering.

Blant bærekraftsmålene er at de minst utviklete land skal vokse med 7 % årlig (SDG 8.1) og at andelen industri i BNP skal dobles innen 2030 (SDG 9.2). Dette er ambisiøse, men fornuftige og oppnåelige mål med god politikk. Samtidig er det i SDG 7 et mål om full elektrisitetsdekning med stabil kraft og til rimelige priser innen 2030, og indikatoren er andelen av befolkningen med tilgang til elektrisitet.

Det finnes ingen SDG-indikator for strøm vedrørende næringslivet eller for forsyningssikkerheten. Internasjonalt er en også svært opptatt av husholdningene og lite av arbeidsplasser når det gjelder kraft. Det kan bidra til at en fortsetter dagens mislykkete politikk i regionen.

Det er problematisk at myndighetene i Afrika sør for Sahara og det internasjonale samfunnet legger så mye vekt på kraft til husholdningene relativt til kraftforsyning til næringslivet og investeringer i arbeidsplasser og landbruk. Erfaringene fra flere land i Øst-Asia viser som tidligere nevnt at elektrifiseringen av husholdningene kan følge utbyggingen til næringslivet. Hovedutfordringen for befolkningen på landsbygda synes å være at landbruksproduksjonen er så lav at en stor andel av befolkningen er ekstremfattige, og sulten økende.

Landbruk

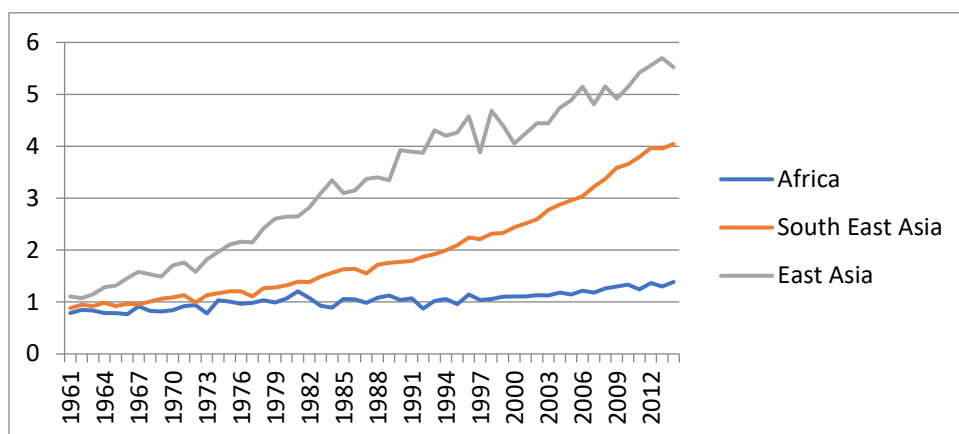
Selv om inntektsforskjellene er størst i Latin-Amerika, er Afrika sør for Sahara trolig regionen med størst forskjell på by og land. Regionen har ikke gått gjennom en grønn revolusjon.

Vekst i landbruk gir bedret ernæring og betydelig fattigdomsreduksjon (World Bank Group, 2015). Det kan også bedre utenriksøkonomien gjennom mindre behov for import av jordbruksvarer. En betydelig del av importen til Afrika sør for Sahara, som bidrar til gjeldsoppbyggingen, er landbruksvarer.

ODA til landbruk fra alle givere falt fra nesten 25 % midt på 1980-tallet til 5 % in 2018, 12,8 milliarder USD. Dette skyldes skifte i givernes fokus på sosial sektor spørsmål som styresett, sosial kapital og hjelp til sårbare stater (United Nations, 2020).

Landene i Øst-Asia og Sørøst-Asia med rask industriell vekst har samtidig tidlig vektlagt investeringer og vekst i landbruket, og har fått opp arealproduktiviteten, se figur 9. FAOs sjette World Food Survey fra 1996 anslo at mens daglig kaloriinntak per innbygger i Øst- og Sørøst-Asia økte fra 2060 kcal til 2680 kcal fra 1969-71 til 1990-92, falt det i Afrika sør for Sahara fra 2140 kcal til 2040 kcal.

Figur 9. Arealproduktivet: Coarse grain yield, tonn per hektar 1961-2014

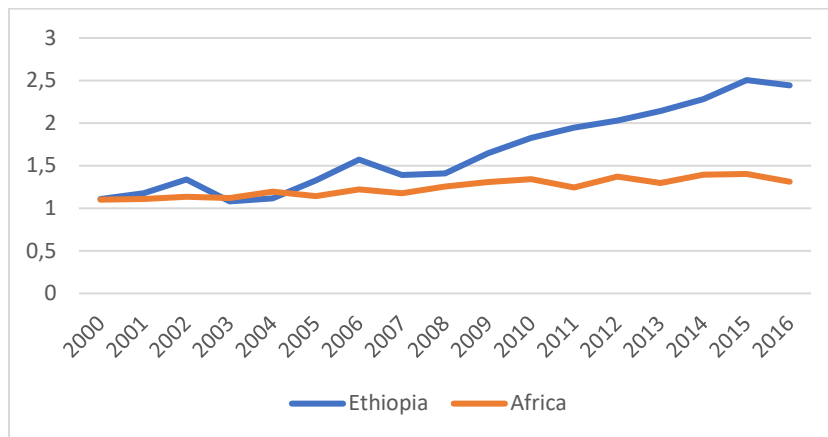
Kilde: FAOstat

Mens Afrika sør for Sahara gjennomgående har prioritert landbruket svært lavt, har det fattige og svært tørkeutsatte Etiopia de senere årene gitt svært høy prioritet til landbruket. Arealproduktiviteten er økt kraftig siden årtusensskiftet, se figur 10. Etiopias satsing på landbruk har vært et viktig bidrag til små inntektsforskjeller og rask nedgang i fattigdom.

(Bachewe, et al., 2018) anslår at avlingene økte 8,8 % årlig i perioden 2004/05-2013/14 gjennom blant annet bedret såkorn, økt bruk av gjødsel og rådgivning.

Etiopia har nå en av de høyeste dekningene av landbruksrådgivere, 21 per 10 000 bønder sammenliknet med 16 in Kina and 4 in Tanzania. Kilometer med helårsvei er mer enn tredoblet, noe som reduserer kostnader til markedet, og bøndene er bedre utdannet. Etiopia er en av fire afrikanske land som har gjennomført CAADP-avtalen med et mål om bruk av 10 % av offentlige utgifter på landbruk i perioden 2003-2013.

Figur 10. Arealproduktivitet: Coarse grain yield, tonn per hektar 2000-2016

Kilde: FAOStat

Etiopia har også et landsertifiseringsprogram, som er et av de største og rimeligste i Afrika og gir rask gjennomføring. Jorda eies fortsatt av staten, men sertifisering gir sikkerhet for bruk, og har fremmet investeringer. The Productive Safety Net Programme ("arbeid for trygd») dekker 1 million mottakere, som med familiemedlemmer utgjør 7 millioner, en viktig side er arbeidet med bedring av infrastrukturen på landsbygda.

Underernæring og sult øker

The State of Food Security and Nutrition in the World (FAO, 2020) slår fast at underernæring og sult er økende i verden. Andelen underernærte globalt falt fra 12,6 % i 2005 til 8,9 % til 2015. De siste årene har andelen vært relativt stabil, og antallet underernærte har dermed økt.

I 2019 var det 688 millioner underernærte i verden. FAO anslår at tallet kan øke til 841 millioner i 2030 (9,8 %). Asia var regionen med høyest antall underernærte i 2019, 381 millioner (55 % av totalen), og Afrika hadde 250 millioner (36 % av totalen). FAO venter at antall underernærte utenfor Afrika vil gå litt ned, men at antallet i Afrika vil øke med over 180 millioner til 433 millioner (52 % av totalen).

I 2005 var 24 % av befolkningen i Afrika sør for Sahara underernært. Dette falt til 21 % i 2015. I 2019 var andelen 22 %, og antas å øke til hele 29% i 2030.

Dette understreker behovet for økt satsing på landbruk. Selv om ernærings situasjonen i et land mye avhenger av kjøpekraft, er det en sterk sammenheng på landsbygda mellom produktivitet og ernæring, og også ekstremfattigdom (World Bank Group, 2015).

Utdanning og menneskelig kapital

Utdanning bidrar til høyere inntekt for den enkelte og økonomisk framgang for samfunnet, og har positive effekter for både helse og styresett. Rundt 1960 kom mange analyser som pekte på at utdanning er en investeringsbeslutning for den enkelte for å bygge sin menneskelige kapital (human

capital). Litteraturen forklarte at den viktigste investeringskostnaden ikke var de offentlige utgiftene ved utdanning, men den enkeltes tid, som kunne vært brukt til inntektsgivende arbeid.

Den vanligste måten for å måle avkastningen av denne investeringen for den enkelte (avkastning av utdanning) på ulike utdanningsnivåer, er å måle (gjennom regresjonsanalyse) hvor mye årslønnen prosentvis øker som følge av ett år med ekstra utdanning og hvor en også tar hensyn til alder og yrkeserfaring. Verdensbanken har siden 1980-tallet publisert slike tall for utdanning for mange land. De har vært mye brukt og sitert. En av de siste publikasjonene i serien er (Montenegro & Patrinos, 2014). De presenterer anslag fra 139 land, inklusive Norge.

De peker på at mange har publisert anslag over tid, og at anslag på avkastning på et år ekstra utdanning typisk ligger rundt 10 %. Det ser ut til å være høyere i lav- og mellominntektsland enn i høyinntektsland, høyest i grunnskolen og for kvinner. For Afrika sør for Sahara finn de en gjennomsnittlig avkastning på 12,4 % (11,3 % for menn, 14,5 % for kvinner). Dette er høyere enn i andre utviklingsregioner.

Et problem med denne type studier er at de ikke omfatter landbruket, hvor flertallet av befolkningen i fattige land er sysselsatt. Vi har visst helt siden 1970-tallet basert på studier fra ulike verdensdeler, at noen års utdanning i et stillestående landbruk ikke gir økt produktivitet, mens det er en viss avkastning av utdanning i et landbruk under moderne eller moderniserende forhold (Lockheed, et al., 1980).

Dvs. at det spiller rolle for avkastning på utdanning at det investeres og satses i landbruket. Den lave avkastningen i landbruket av utdanning reflekterer trolig at skolekvaliteten er spesielt lav på landsbygda, virkninger av underernæring, at foreldrene har lavt utdanningsnivå og at skolekunnskapene er lite relevante sammenliknet med læring hjemme på gården for produktivitet.

(Bennell, 1995) har en kritisk gjennomgang av Verdensbankens tall for avkastningen av utdanning og peker på at mer enn $\frac{3}{4}$ av utdannet (skilled) sysselsetting i Afrika sør for Sahara har vært i offentlig sektor, og at i mange land er privat sektor marginal. Det innebærer at de observerte lønningene ikke reflekterer markedsavkastning, men andre forhold. Han peker på de spesielle forholdene i landbruket. Han peker på at en rekke metodiske feil bidrar til å overdrive avkastningen av utdanning i Verdensbank-publikasjonene, og kritiserer Verdensbankens tallgrunnlag og dermed forslag på utdanningsområdet.

Basert på Verdensbank-anslag om 10 % avkastning på utdanning i utviklingsland, konstruerte Lant Pritchett i artikkelen *Where Has All the Education Gone?* (Pritchett, 2001) indikatorer for menneskelig kapital. Han fant med den gitte forutsetningen at økt utdanning gjennom endring i menneskelig kapital bidrar *negativt* til økonomisk vekst. Han fulgte opp Bennells kritikk, og mente at en del av de observerte lønningene i offentlig sektor dreier seg om tilgang på ressursrente og ikke om bidrag til produktiv virksomhet.

Sammenheng mellom utdanning og økonomisk vekst

Det har vært mange studier av sammenhengen mellom utdanning og økonomisk vekst. Flere studier viser at utdanning målt ved skoledeltakelse bidrar klart mindre til økonomisk vekst i Afrika sør for Sahara enn andre steder, for en oversikt se (Glewwe, et al., 2014).

Land som har hatt høyere skoledeltakelse enn det som BNP-nivå skulle tilsi, har også fått høyere økonomisk påfølgende økonomisk vekst. Dette gjelder Øst-Asia, men også når en ser bort fra disse landene.

(Hanushek & Woessman, 2008) peker på at rask ekspansjon av skoletilbud ikke har garantert bedring i økonomiske forhold. Menneskelig kapital avhenger ikke bare av utdanningslengde, men av kvaliteten på skolen, av foreldrebakgrunn, av helse og en rekke andre forhold. Det er derfor ikke å vente at antall skoleår vil forklare svært mye av veksten i BNP mellom land. De mener at internasjonale testresultater på tvers av land gir langt mer opplysninger, i og med at de fanger opp effektene av disse andre forholdene.

Forfatterne gjennomfører en regresjon med formål å forklare vekst i BNP per innbygger i perioden 1960-2000 mellom land. Forklaringsfaktorer er BNP per innbygger ved starten (1960) og antall år med utdanning i 1960. Dette forklarte om lag 25 % av forskjellen i vekstrater mellom land.

Da forfatterne inkluderte internasjonale testscore for matematikk/naturfag i regresjonen økte forklaringen av variasjonen til nesten 75 %, og testscore var svært betydningsfullt, mens betydningen av utdanningslengde ble nær null. Det betyr ikke at utdanningslengde ikke spiller rolle, men rollen reflekteres i det å bedre testscore. Bedres ikke kognitive ferdigheter, får dette ikke virkning på BNP.

En internasjonal score på 400 er definert som «basic literacy» i matematikk og naturfag i Trends in International and Science Study (TIMSS). I Japan, Nederland, Korea, Taiwan og Finland faller mindre enn 5 % av testede elever under denne grensen. I mange utviklingsland er flertallet av testede elever funksjonelle analfabeter etter denne definisjonen. Når vi tar hensyn til flertall i Ghana droppet ut før 9. klasse og mange ikke tok testen, var det bare 5 % av en kohort med skolebarn som nådde basic skills. Tallet var 7 % i Sør-Afrika.

(Hanushek, 2013) peker på at fokuset på menneskelig kapital som driver for økonomisk vekst har gjort at en har lagt for stor vekt på antall skoleår. Fattige land har gjort store framskritt her, men det er kognitive ferdigheter som er mest avgjørende for økonomisk utvikling. Han peker på at både Education for All og Millennium Development Goals nevner kvalitet i sine mål, men når de skal måle kvalitet bruker de input i skolen. (SDGene skiller seg her positivt ut). Forskning indikerer at det bare å øke ressurser er ineffektivt.

Mange forfattere har pekt på at helse er viktig for menneskelig kapital. Studier har benyttet dødelighet, kaloriinntak, helseutgifter ol. som forklarings-faktorer. (Ogundari & Awokuse, 2018) benytter forventet levealder. I en studie av land i Afrika sør for Sahara viser de at denne variabelen har klart større betydning for økonomisk vekst enn flere ulike utdanningsvariable.

I 2015 skrev Hanushek og Woessman en rapport for OECD (OECD, 2015) hvor de tok utgangspunkt i OECDs PISA som testet 15-åringer i 76 land. Forfatterne studerte hvor langt unna landene var fra at alle elever kunne nå basic nivå i PISA på 420 poeng. Kun mellominntektsland og land med høyere inntekt var med i undersøkelsen. Ghana som lå lavest av landene i undersøkelsen hadde secondary enrollment på 46 % og en score for disse på 291 poeng. Forfatterne fant store gevinster for framtidig økonomisk utvikling ved å få alle elever opp til basic nivå.

I World Development Report 2018, LEARNING To Realize Educations Promise (World Bank Group, 2018d), tar Verdensbanken inn over seg at mens skoledekningen er økt betydelig, er læringen ekstremt lav i mange land. Det gis mange eksempler i publikasjonen. På internasjonale sammenlikninger som lesetesten PIRLS og matematikk og naturfagtesten TIMSS scorer gjennomsnittseleven i et lavinntektsland dårligere enn 95 % av elevene i høy-inntektsland, og hvor en slik score ville gitt spesialundervisning.

Rapporten peker på faktorer som gjør at elevene kommer dårlig ut:

- Elevene møter ofte ikke opp, og det er underernæring, sykdom, lav støtte fra foreldre, og miljøet med fattigdom. 30 % av barn under 5 år i utviklingsland er kortvokste. Det er fortsatt skoleavgifter flere steder.
- Lærere mangler ofte ferdigheter og motivasjon. I 14 land i Afrika sør Sahara presterte lærere i 6. klasse ikke bedre på leseprøver enn de beste elevene på trinnet. Mye av tiden brukes ikke til undervisning. I en studie av syv afrikanske land (Uganda, Mosambik, Tanzania, Kenya, Togo, Senegal og Nigeria) viste uanmeldte besøk at 20 % av lærerne var borte fra skolen, ytterligere 20 % var ikke i klasserommet. Dvs. at det var bare 60 % oppmøte i klasserommet.
- Det mangler ofte utstyr. Det er svak administrasjon.

I lys av de store utfordringene på utdanningsområdet startet Verdensbanken «The Human Capital Project» (World Bank Group, 2018b), teksten gjenfinnes også i kapittel 3 i World Development Report 2019 The Changing Nature of Work (World Bank Group, 2019).

Prosjektet består av tre deler, arbeid med og bruk av en «The Human Capital Index», det å bedre og øke bruken av internasjonale sammenlikninger, og støtte til land for å bedre utdanning.

The Human Capital Index er tenkt å illustrere hvor mye menneskelig kapital et barn født i 2018 vil akkumulere når det er 18 år. Dette knyttes til framtidig produktivitet basert på statistiske sammenhenger. Indeksen er veid sammen av tre deler:

1. Overlevelse til 5-års alder (målt ved barnedødelighet), slik at en kan starte i skolen.
2. Forventet mengde kvalitetsjustert læring oppnådd ved 18-års alder. (Det oppgis antall år med utdanning, og kvalitet separat, og det skjer en justering.)
3. Helse. Andelen kortvokste under 5 år og i tillegg andel 15-åringene som forventes å leve til 60 år.

Indikatoren kan anta verdier mellom 0 og 1. Det er oppgitt verdier for 157 land. Singapore er på topp (0,88), deretter følger Sør-Korea, Japan, Hong Kong og Finland (0.81). Norge er på 18. plass (0.77). Alle de 25 på bunnen er fra Afrika sør for Sahara med unntak av Jemen, Pakistan og Afghanistan.

Det er positivt at Verdensbanken har kommet opp med denne indikatoren som indikerer at mye av tiltakene for bedret utdanning ligger utenfor skolesektoren.

Jeg vil spesielt peke på at investeringer i landbruket vil kunne ha stor betydning for effekten av utdanning. Bedre ernæring og reduksjon av kortvoksthet kan gi bedre skoleresultater og kognitive ferdigheter. Investeringer for å modernisere landbruket vil også gi høyere avkastning av utdanning. Økt satsing på arbeidsplasser vil øke etterspørselen etter ferdigheter og bruken av utdanning. Med dagens svake utvikling i sysselsetting sløses det kraftig med potensiell menneskelig kapital. Industrialisering er også en viktig motor for utdanning og avkastningen av denne. Familieplanlegging er også en viktig del av dette bildet.

Befolkning

Framskrivninger av befolkningsutviklingen

I 1950 var befolkningen i Afrika sør for Sahara 179 millioner, kvinner fikk i gjennomsnitt 6,5 barn, og befolkningen økte med 2 % (knappt 4 millioner) årlig. Siden er befolkningen seksdoblet til over 1 milliard. For perioden 2015-20 er det anslått at kvinner i gjennomsnitt fikk 4,7 barn. Raskt fall i dødelighet kombinert med sakte nedgang i barnetall bidrar til at befolkningen nå vokser med 2,7 % (28 millioner) årlig. I FNs middelalternativ øker befolkningen til 1,4 milliarder i 2030, 2,12 milliarder i 2050 og 3,78 milliarder i 2100 (UN Department of Economic and Social Affairs, 2019).

Befolkningsframskrivingene er blant annet basert på historiske erfaringer med fruktbarhetsnedgang fra andre utviklingsregioner. Fruktbarheten i Afrika sør for Sahara har imidlertid falt mye saktere enn FN har ventet. I 1998 anslo FN at fruktbarhetstallet i Afrika samlet i perioden 2020-25 ville være 3, nå er anslaget 4,2. Både i 1998 og i 2008 var FNs middelalternativ for befolkningsstørrelsen i Afrika samlet i 2050 på rundt 2 milliarder, anslaget fra 2019 var på 2,5 milliarder.

Andre har publisert lavere anslag enn FN for framtidig befolkning, bl.a. i Lancet sommeren 2020 (Vollset, et al., 2020). Forfatterne fant på historiske data at kvinners utdanningsnivå ved 25 års alder, og «contraceptive met need» (andelen som bruker prevensjon av fruktbare kvinner som ikke ønsker flere barn) samlet forklarte 80,5 % av variasjon i fruktbarhet mellom land over tid.

Forfatterne kritiserer FNs framskrivinger for å være enkle trendframskrivinger. Forfatterne bruker anslag for utdanning og «contraceptive met need» til å framskrive fruktbarheten. De anslår at befolkningen i Afrika sør for Sahara vil være 3,07 milliarder i 2100, dvs. 700 millioner lavere enn FNs anslag. Det er også lavere anslag i andre regioner. Det vanskelig å vurdere anslagene deres. Forfatterne må jo selv anslå utviklingen i utdanning og «contraceptive met need» framover.

Da forfatternes rapport kom, ble den beskrevet som en gladnyhet, men i enkelte land som i dag har svak økonomisk utvikling anslår forfatterne høyere framtidig befolkning enn FN gjør, i Nigeria på 791 millioner i 2100 (FN: 733 millioner) og i Sør Sudan 69 millioner (FN: 32 millioner). Befolkningen i Niger var 3 millioner i 1950 (som i Norge da) og 21 millioner i 2017. De anslår den vil øke til 185 millioner i 2100 (FN:165 millioner). I dag får kvinner i Niger over 7 barn. Anslag for mer vellykkete land som Etiopia er 224 millioner (FN: 294 millioner) og Tanzania 186 millioner (FN:286 millioner).

De peker på at de akkurat som FN, i framskrivingene ikke har tatt hensyn til hvordan begrensninger i matvareproduksjonen i fattige land, slik som Niger, Chad og Sør-Sudan, med lite kjøpekraft til å importere, vil påvirke befolkningsutviklingen.

Konsekvenser av høy befolkningsvekst og økonomisk krise

I boka «The bottom billion» (Collier, 2007) ble det anslått at i løpet av en 5 årsperiode har et lavinntektsland en sannsynlighet på 14 % for å ende i en borgerkrig. Lavere nivå på BNP per innbygger og lavere vekst i BNP (som Collier kaller håpløshet) øker sannsynligheten for konflikt. BNP per innbygger har de siste årene falt i mange land regionen.

Mange land i Afrika sør for Sahara er allerede i en sårbar situasjon. Koronapandemien og gjeldskrisen gir et kraftig økonomisk tilbakeslag og vil ventelig forverre situasjonen. Flertallet i byene er i uformell sektor, bedre utdannet enn før, men undersysselsatt og dermed lettere å mobilisere.

Befolkningsveksten medvirker til den svake utviklingen i regionen. Fattigdom og høy forsørgelsesbyrde bidrar til lav sparing og små investeringer i menneskelig kapital og realkapital. Høy befolkningsvekst gjør at investeringene spres for tynt og legger samtidig kraftig press på og kamp om naturressursene. Avskoging er nå en utfordring.

Befolkningen i yrkesaktiv alder i Afrika sør for Sahara vokser årlig med 12-14 millioner. Bare 2-3 millioner av disse får seg jobb i formell sektor. 60 prosent av befolkningen bor på landsbygda, som får økende opphoping og redusert størrelse på gårdene, det motsatte av det en ser ellers i verden.

Den høye befolkningsveksten undergraver matvaresikkerheten. På grunn av beliggenheten, og fordi befolkningen er fattig og en stor andel fortsatt er sysselsatt i landbruket, vil Afrika sør for Sahara kunne bli spesielt påvirket av klimaendringer. Den høye befolkningsveksten kombinert med

klimautfordringer, konflikter og press på ressursgrunnlaget vil kunne ytterligere øke migrasjonen internt i regionen.

World Development Report 2011 Conflict, Security, and Development (World Bank Group, 2011) peker på at konsekvenser av sikkerhetsutfordringer og konflikt, er betydelige, ikke bare i landet hvor konflikten pågår, men også for nabolandene som påvirkes indirekte økonomisk og ikke minst gjennom flyktningsstrømmene. Rapporten peker på viktigheten av gode institusjoner, og ikke minst på det å skaffe arbeidsplasser.

Hvorfor går fruktbarheten så sakte ned i Afrika sør for Sahara?

Bruken av vestlig medisin har vært en viktig årsak til rask nedgang i barnedødelighet i Afrika sør for Sahara. I industrilandene skyldtes den gradvise nedgangen i barnedødelighet mye en generell framgang i utdanning, helse og økonomiske og sosiale forhold, som samtidig bidro til lavere fruktbarhet.

Det er imidlertid ikke godt forstått hvorfor antall barn per kvinne ikke har gått mer ned i Afrika sør for Sahara. Statistiske analyser på tvers av regioner basert på dødelighet, utdanningsnivå, inntektsnivå og urbanisering, forklarer en del, fordi dødeligheten er høyere, og utdanningsnivå, inntektsnivå og urbanisering er lavere i Afrika sør for Sahara enn i andre regioner. Men antall barn per kvinne i Afrika sør for Sahara er betydelig høyere enn tradisjonelle analyser skulle indikere.

Blant mulige forklaringer er den lave befolkningstettheten på landsbygda i mange land sammenliknet med andre regioner. Forskning fra mange land og på tvers av land, viser at økt befolkningstetthet er forbundet med redusert fruktbarhet. Knapphet på jord øker giftemålsalder, og reduserer fruktbarheten i ekteskapet. Jordknapphet reduserer verdien av barnarbeid. I landet i Afrika med høyest befolkningstetthet, Mauritius, hadde kvinner 6 barn ved inngangen til 1960-tallet, og landet gjennomførte et svært vellykket familieplanleggingsprogram på 1970-tallet med kraftig fall i fruktbarheten. Kvinner der får nå færre barn enn kvinner i Norge.

Jord som felleseiendom, og manglende klar eiendomsrett, som en har hatt flere steder i Afrika sør for Sahara, kan stimulere til å få flere barn, slik at familien får tilegnet seg mer jord.

Det har vært pekt på at strukturtilpasningsprogrammene i Afrika sør for Sahara på 1980- og 1990-tallet ga «et hakk» i den positive utviklingen i innrulling i skolen. Dette reflekteres i kvinners fruktbarhet mange år etter.

I studier av fruktbarhet har en fokusert på lengden av utdanning og ikke på effekten på kvalitet, (kognitive ferdigheter), målt ved tester. Afrika sør for Sahara har lav kvalitet, noe som kan ha betydning for virkningen av skolegang på fruktbarhet.

Manglende industrialisering og nå avindustrialisering er en åpenbar forklaringsfaktor. Lønnsarbeid med inntekt, er et alternativ til barnefødsler og barneoppdragelse. På landsbygda gir trolig kvinners utdanning mindre effekt på fruktbarheten, arbeid utenfor hjemmet er mindre et alternativ.

Utviklingsbanker og FN har de siste årene begynt å ta opp befolkningsveksten og sammenhengen med utvikling. Bekymring er imidlertid ofte blitt etterfulgt av en formulering om at mange unge gir et stort framtidig produktivt potensial. Rapporten «*Accelerating Poverty Reduction in Afrika*» (Beegle & Christiaensen, 2019) publisert av Verdensbanken, representere et stemningsskifte, og viser til hvordan økt satsing på familieplanlegging kan være et viktig tiltak for å redusere fattigdom.

Det har vært satset mindre på familieplanlegging i Afrika sør for Sahara enn i andre regioner (Sinding, 2007). Med vedvarende høy befolkningsvekst i regionen, og med mer knappe jord- og naturressurser er familieplanlegging kommet mer tilbake på utviklingsagendaen. Etiopia og Rwanda prioriterer nå familieplanlegging, og har satt nasjonale måltall for prevensjonsbruk.

Statsministrene i de to landene skrev en felles artikkel – «Making family planning a national development priority» i Lancet (Habumuremyi & Zenawi, 2012) hvor de begrunnet familieplanlegging ut fra både økonomiske utvikling og hensyn til mødre- og barnehelse. De oppfordret afrikanske ledere å bruke mer av budsjettene til familieplanlegging. De to landene har nå raskere nedgang i fruktbarhet enn resten av Afrika.

Begrepet «demografisk dividende» illustrerer hvordan inntekt per innbygger øker når barnetall og forsørgelsesbyrde går ned, og hvordan lavere forsørgelsesbyrde kan gi høyere sparing. Redusert forsørgelsesbyrde gjør også at det kan bli mer ressurser per skolebarn. I den Afrikanske Union er det stor oppmerksomhet rundt begrepet. Dette var hovedtema på toppmøtet i 2017. Oppfølgingen over tid vil forhåpentligvis legge til rette for bedre tilgang på familieplanlegging.

Kilder

- Aklin, M., Harish, S. & Urpelainen, J., 2018. A global analysis of progress in household electrification. *Energy Policy*, Volume 122, pp. 421-28.
- Alemayehu, G., 2019. *The Historical Origin of the African Economic Crisis - From Colonialism to China*. Newcastle on Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Almfraji, M. A. & Almsafi, M. K., 2014. Foreign Direct Investment and Economic Growth Literature Review from 1994 to 2012. *Procedia Social and Behavioural Sciences*, Volume 129, pp. 206-13.
- Alzenman, J., Pinto, B. & Radziwill, A., 2007. Sources for financing domestic capital - is foreign saving a viable option for developing countries?. *Journal of International Money and Finance*, Volume 26, pp. 682-702.
- Amin, M. & Okou, C., 2020. Casting a Shadow: productivity of formal firms and informality. *Rev. Dev. Econ.*, pp. 1-21.
- Andersen, T. B. & Dalgaard, C.-J., 2013. Power outages and economic growth in Africa. *Energy Economics*, Volume 38, pp. 19-23.
- Andersen, T. B., Jones, S. & Tarp, F., 2012. The Finance-Growth Thesis: A Sceptical Assessment. *Journal of African Economies*, 21(AERC Supplement 1), pp. i57-i88.
- Apergis, N. & Christou, C., 2012. Dependency Rate and Savings: The African Evidence with Panel Data. *International Journal of Business and Management*, 7 (4), pp. 84-95.
- Attridge, S. & Engen, L., 2019. *Blended finance in the poorest countries: The need for a better approach*, London: Overseas Development Institute.
- Bachewe, F. N., Berhane, G., Minten, B. & Tafesse, A. S., 2018. Agricultural Transformation in Africa? Assessing the Evidence in Ethiopia. *World Development*, Volume 105, pp. 286-98.
- Beck, T., Buyukkarabacak, B., Rioja, F. K. & Valev, N. T., 2012. Who gets the Credit? And Does It Matter? Household vs. Firm Lending Across Countries. *The B.E. Journal of Macroeconomics*, 12(1).
- Beegle, K. & Christiaensen, L., 2019. *Accelerating Poverty Reduction in Africa*, Washington DC: World Bank.
- Bennell, P., 1995. Rates of Return to Education: Does the Conventional Pattern Prevail in Sub-Saharan Africa?. *World Development*, 24(1), pp. 183-199.
- Bezemer, D., Grydaki, M. & Zhang, L., 2014. *Is Financial Development Bad for Growth?*, Groningen: University of Groningen.
- Borensztein, J., De Gregorio, J. & Lee, J.-W., 1998. How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of International Economics*, Volume 45, pp. 115-35.
- Bresser-Pereira, L. C. & Gala, P., 2009. Why Foreign Savings Fail to Cause Growth. *International Journal of Political Economy*, 38(3), pp. 58-76.
- Buyukkarabacak, B. & Krause, S., 2009. Studying the effects of household and firm credit on the trade balance: The composition of fund matters. *Economic Inquiry*, 47(4), pp. 653-66.
- Catao, L. A. V. & Milesi-Ferretti, G. M., 2013. *External Liabilities and Crises*, Washington D.C.: International Monetary Fund.

- Cavallo, E., Eichengreen, B. & Panizza, U., 2018. Can Countries Rely on Foreign Saving for Investment and Economic Development?. *Rev World Econ*, Volume 154, pp. 277-300.
- Chong, E. L. Y., Mody, A. & Sandoval, F. V., 2017. *Financial development can actually hinder growth at a certain point*. [Online]
Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2017/02/financial-development-can-actually-hinder-growth-at-a-certain-point/>
- Cole, M. A., Elliott, R. J., Occhiali, G. & Strobl, E., 2018. Power outages and firm performance in Sub-Saharan Africa. *Journal of Development Economics*, Volume 134, pp. 150-59.
- Collier, P., 2007. *THE BOTTOM BILLION Why the Poorest Countries are Failing and What Can Be Done About It*. Oxford New York: Oxford University Press.
- Collier, P. & Goderts, B., 2012. Commodity Prices and Growth: An empirical investigation. *European Economic Review*, Volume 56, pp. 1241-60.
- De Long, J. B. & Summers, L. H., 1991. Equipment Investment and Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, May, 106(2), pp. 445-502.
- de Vries, G., Timmer, M. & de Vries, K., 2015. Structural Transformation in Africa: Static Gains, Dynamic Losses. *The Journal of Development Studies*, 51(6), pp. 674-88.
- Diao, X., McMillan, M. & Rodrik, D., 2019. The Recent Growth Boom in Developing Economies: A Structural Change Perspective. In: M. Nissanke & J. A. Ocampo, eds. *The Palgrave Handbook of Development Economics*. London: Springer Link, pp. 281-334.
- Differential Capital, 2019. *Unsecured lending has consumers sliding towards financial ruin - how do we reverse the course?*, Johannesburg: Differential Capital.
- Dijkstra, G., 2018. *Budget Support, Poverty and Corruption: A Review of the Evidence*, Stockholm: Expertgruppen för biståndsanalys (EBA).
- Estrada, G., Park, D. & Ramayandi, A., 2015. *Financial Development, Financial Openness, and Economic Growth*, Manila: Asian Development Bank.
- European Investment Bank, 2018. *Banking in Africa: Delivering on Financial Inclusion, Supporting Financial Stability*, Luxemburg: European Investment Bank.
- FAO:FAO Stat, n.d. [Online].
- FAO, 2020. *The State of Food Security and Nutrition in the World 2020*, Rome: FAO.
- Federal Reserve Bank of St. Louis, 2020. *Gross Domestic Product: Implicit Price Deflator (GDPDEF)*. [Online]
Available at: <https://fred.stlouisfed.org/series/GDPDEF>
[Accessed 18 September 2020].
- Finansdepartementet, 2003. *St.meld. nr. 1 (2003-2004)*, Oslo: Finansdepartementet.
- Finansdepartementet, 2007. *St.meld. nr. 1 (2007-2008)*, Oslo: Finansdepartementet.
- Finansdepartementet, 2017. *Meld. St. 29 (2016–2017) Perspektivmeldingen 2017*, Oslo: Finansdepartementet.

- Glewwe, P., Maiga, E. & Zheng, H., 2014. The Contribution of Education to Economic Growth: A Review of the Evidence, with Special Attention and an Application to Sub-Saharan Africa. *World Development*, Volume 59, pp. 379-93.
- Habumuremyi, P. D. & Zenawi, M., 2012. Making family planning a national development priority. *THE LANCET*, July, 380(9837), pp. 78-80.
- Hallward-Driemeier, M. & Nayyar, G., 2018. *Trouble in the MAKING? The Future of Manufacturing-Led Development*, Washington D.C.: World Bank.
- Hanushek, E. A., 2013. Economic Growth in developing countries: The role of human capital. *Economics of Education Review*, Volume 37, pp. 204-212.
- Hanushek, E. A. & Woessman, L., 2008. The Role of Cognitive Skills in Economic Development. *Journal of Economic Literature*, 46(3), pp. 607-668.
- Harrison, A. E., Lin, J. Y. & Xu, L. C., 2014. Explaining Africa's (Dis)Advantage. *World Development*, Volume 63, pp. 59-77.
- Herrerias, M. J. & Oris, V., 2013. Capital imports and long run-growth: is the Chinese experience relevant to developing countries?. *Journal of Policy Modeling*, Volume 35, pp. 781-97.
- Huenteler, J., Dabozi, I., Balabanyan, A. & Banerjee, S. G., 2017. *Cost Recovery and Financial Viability of the Power Sector in Developing Countries*, Washington D.C.: World Bank.
- International Labour Office, 2018. *Women and Men in the Informal Economy: A Statistical Picture*, Geneva: International Labour Office.
- International Energy Agency, 2019. *Africa Energy Outlook 2019*, Paris: IEA.
- Izaguirre, J. C., Kaffenberger, M. & Mazer, R., 2018. *It's Time to Slow Digital Credit's Growth in East Africa*. [Online]
Available at: <https://www.cgap.org/blog/its-time-slow-digital-credits-growth-east-africa> [Accessed 2020].
- Jappelli, T. & Pagano, M., 1994. Saving, Growth and Liquidity Constraints. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(1), pp. 83-109.
- Johannesen, N. & Pirtilla, J., 2016. *Capital Flight and Development: An Overview of concepts, methods, and data sources*, Helsinki: WIDER.
- Lange, G.-M., Wodon, Q. & Carey, K., 2018. *The Changing Wealth of Nations 2018. Building a Sustainable Future*. Washington DC, World Bank Group.
- Lin, J. Y. & Monga, C., 2017. *Beating the Odds: Jump-Starting Developing Countries*. Princeton: Princeton University Press.
- Loayza, N., Schmidt-Hebbel, K. & Serven, L., 2000b. What Drives Private Saving across the World?. *The Review of Economics and Statistics*, pp. 165-81.
- Loayza, N., Schmidt-Hebbel, K. & Serven, L., 2000a. Saving in Developing Countries: An Overview. *The World Bank Economic Review*, 14(3), pp. 393-414.
- Lockheed, M. E., Jamison, D. T. & Lau, L. J., 1980. Farmer Education and Farm Efficiency: A Survey. *Economic Development and Cultural Change*, 29(1), pp. 37-76.

- McKinnon, R. I., 1973. *Money & Capital in Economic Development*. Washington D.C.: The Brookings Institution.
- McMillan, M., Rodrik, D. & Verduzco-Gallo, I., 2014. Globalization, Structural Change, and Productivity Growth with an Update on Africa. *World Development*, Volume 63, pp. 11-32.
- Mensah, E. B., 2020. *Is sub-Saharan Africa deindustrializing?*, Maastricht: United Nations University UNU-MERIT.
- Misati, R. N. & Nyamongo, E. M., 2011. Financial development and private investment in Sub-Sahara Africa. *Journal of Economics and Business*, Volume 63, pp. 139-51.
- Moe, T., Alfsen, K. & Greker, M., 2013. *Sustaining Welfare for Future Generations. A Review Note on the Capital Approach to the Measurement of Sustainable Development*, Oslo: CICERO.
- Montenegro, C. E. & Patrinos, H. A., 2014. *Comparable Estimates of Returns to Schooling Around The World*, Washington DC: World Bank Group.
- Norges Offentlige Utredninger, 2005:5. *Enkle signaler i en kompleks verden Forslag til indikatorsett for bærekraftig utvikling*, Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- OECD, 2015. *Universal Basic Skills: What Countries Stand to Gain*, Paris: OECD Publishing.
- Ofstad, A., 2018. *Ulovlig kapitalflukt - en advarsel mot grunnløse tall*. [Online] Available at: <https://www.bistandsaktuelt.no/arkiv-kommentarer/2018/en-advarsel-mot-grunnlose-tall/> [Accessed 9 Oktober 2020].
- Ogundari, K. & Awokuse, T., 2018. Human capital contribution to economic growth in Sub-Saharan Africa: Does health status matter more than education?. *Economic Analysis and Policy*, Volume 58, pp. 131-140.
- Organization of African Unity, 1980. *Lagos Plan of Action for the Economic Development of Africa 1980 - 2000*, Addis Ababa: OAU.
- O'Toole, C. M., 2014. Does Financial Liberalisation Improve Access to Investment Finance in Developing Countries?. *JGD*, 5(1), pp. 41-74.
- Peters, J. & Sievert, M., 2016. Impacts of rural electrification revisited - the African context. *Journal of Development Effectiveness*, 8(3), pp. 327-45.
- Prasad, E. S., Rajan, R. G. & Subramanian, A., 2007. *Foreign Capital and Economic Growth*, Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research.
- Pritchett, L., 2001. Where Has All the Education Gone?. *The World Bank Economic Review*, 15(3), pp. 367-91.
- Reinert, E. S., 2008. *How Rich Countries Got Rich ... and Why Poor Countries Stay Poor*. London: Constable.
- Riksrevisjonen, 2014. *Riksrevisjonens undersøkelse av bistand til ren energi*, Oslo: Riksrevisjonen.
- Rodrik, D., 2000. Saving Transition. *The World Bank Economic Review*, 14(3), pp. 481-507.
- Rodrik, D., 2013. Unconditional Convergence in Manufacturing. *The Quarterly Journal of Economics*, 128(1), pp. 165-204.

- Rodrik, D., 2015. Premature Industrialization. *Journal of Economic Growth*, Volume 21, pp. 1-33.
- Shaw, E. S., 1973. *Financial Deepening in Economic Development*. New York: Oxford University Press.
- Sinding, S. W., 2007. Overview and Perspective. In: W. C. Robinson & J. A. Ross, eds. *The Global Family Planning Revolution*. Washington D. C.: The World Bank, pp. 1-12.
- The World Bank Group, 2018. *Wealth Accounting Database*. [Online]
Available at: <https://databank.worldbank.org/source/wealth-accounts>
- The World Commission on Environment and Development, 1987. *Our Common Future*, New York: United Nations.
- Trimble, C. P., Kojima, M., Perez Arroyo, I. & Mohammadzadeh, F., 2016. *Financial viability of electricity sectors in Sub-Saharan Africa : quasi-fiscal deficits and hidden costs*, Washington DC: World Bank Group.
- UN Department of Economic and Social Affairs, 2019. *World Population Prospects 2019*. [Online]
Available at: <https://population.un.org/wpp/>
[Accessed 21 September 2020].
- UNCTAD, 2013. *Strengthening linkages between domestic and foreign direct investment in Africa*, Geneva: UNCTAD.
- UNCTAD, 2020. *Economic Development in Africa Report 2020 Tackling Illicit Financial Flows for Sustainable Development in Africa*, Geneva: UNCTAD.
- UNCTAD, 2020. *UNCTADStat*. [Online]
Available at:
https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en
[Accessed 18 September 2020].
- United Nations, 2015. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, New York: United Nations.
- United Nations, 2020. *The Sustainable Development Goals Report 2020*, New York: United Nations.
- University of Groningen, n.d. *Penn World Table*. [Online]
Available at: <https://www.rug.nl/ggdc/productivity/pwt/?lang=en>
- Vollset, S. E., Goren, E., Yuan, C.-W. & Cao, J., 2020. Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: a forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study. *Lancet*, 14 July.
- Wood, A., 2002. *Could Africa be Like America?*, Washington D.C.: Proceedings Annual Bank Conference on Development.
- World Bank Group, 2011. *World Development Report 2011 Conflict, Security, and Development*, Washington D.C.: World Bank Group.
- World Bank Group, 2015. *Ending Poverty and hunger by 2030.*, Washington D. C.: World Bank Group.
- World Bank Group, 2016. *Global Economic Prospects 2016*, Washington D.C.: World Bank Group.
- World Bank Group, 2018a. *Africa's Pulse volume 17*, Washington D.C.: World Bank Group.

World Bank Group, 2018b. *The Human Capital Project*, Washington D.C.: The World Bank Group.

World Bank Group, 2018c. *Wealth Accounting Database*. [Online]
Available at: <https://databank.worldbank.org/source/wealth-accounts>

World Bank Group, 2018d. *World Development Report 2018 LEARNING To Realize Educations Promise*, Washington D.C.: World Bank Group.

World Bank Group, 2019. *World Development Report 2019 The Changing Nature of Work*, Washington D.C.: The World Bank Group.

World Bank Group, 2020a. *Africa's Pulse 22*, Washington D.C.: World Bank Group.

World Bank Group, 2020b. *Poverty and Shared Prosperity 2020 Reversal of Fortune*, Washington D.C.: World Bank Group.

World Bank, 1981. *Accelerated Development in Sub-Saharan Africa - An Agenda for Action*, Washington D.C.: World Bank.

World Bank, 2005. *The Cost of Doing Business in Africa: Evidence from the World Bank's Investment Climate Data*, Washington D.C.: World Bank.

World Bank, n.d. *Enterprise Surveys*. [Online]
Available at: <https://www.enterprisesurveys.org/>
[Accessed 6 October 2020].